

UMBERTO ECO'S *BAUDOLINO*

Een lectuur aan de hand van Nicetas Choniates' Χρονική διήγησις

Een vuistdikke roman met verschillende leesniveaus, een mix van genres en stijlen, verdoken citaten en een middeleeuwse setting: dat waren de ingrediënten van Umberto Eco's debuutroman *Il nome della rosa*, een boek dat zowel door het grote publiek als door de critici werd gesmaakt. Voor zijn vierde roman *Baudolino* grijpt de Italiaanse professor-schrijver terug naar die succesformule.¹ Eco situeert zijn verhaal deze keer in de twaalfde eeuw en wisselt de abdijs- en de verheven stijl van zijn debuutroman in voor de wilde avonturen en omzwervingen van Baudolino, een leugenachtige boerenjongen uit Noord-Italië. Als achtergrond voor Baudolino's verhaal koos de schrijver de brandende stad Constantinopel in 1204. In dat jaar hadden de westerse kruisvaarders van de Vierde Kruistocht in plaats van het Heilig Land te heroveren op de ongelovigen een christelijk doelwit aangevallen, Constantinopel, hoofdstad van het Byzantijnse Rijk. Baudolino redt er het leven van de Byzantijnse historicus Niceta Coniate, aan wie hij zijn levensverhaal zal vertellen.

In *Baudolino* bewijst Eco dat hij de kunst om romans te schrijven die op verschillende niveaus gelezen kunnen worden, perfect beheerst. *Baudolino* leest als een picareske roman, een aaneenschakeling van de meest fantastische en komische avonturen, maar Eco speelt er ook een subtiel spel met de historische werkelijkheid, met verwijzingen naar verschillende werken uit de (wereld)literatuur. Eco schreef ooit dat de film 'Casablanca' oneindig veel andere films citeert: 'it is not just one film. It is many films, an anthology.'² Hetzelfde kan mutatis mutandis ook over zijn eigen roman *Baudolino* gezegd worden.

Van de vele werken die *Baudolino* citeert, is het historiografische werk *Χρονική διήγησις* ('*Chronologische vertelling*') waarschijnlijk het minst bekende, maar tegelijk een van de meest interessante. Het bevat immers een ooggetuigenverslag van de plundering van de stad in 1204 en het werd geschreven door de Byzantijnse historiograaf Nicetas Choniates (1155-1217), die model stond voor het romanpersonage Niceta Coniate.³ In het eerste deel van dit artikel toon ik wat Eco met Choniates' tekst uitvoert en hoe dit past binnen de thematiek van de roman, waarheid en leugen.

---

¹ Eco, *Baudolino*. De Nederlandse vertaling is van Yond Boeke en Patty Krone: Eco, *Baudolino* (Ned).

² Eco, *Casablanca*, p. 264.

³ Ik citeer uit de uitgave van Jan-Louis van Dielen: Nicetae Choniatae *Historia*.

In het tweede deel vertrek ik vanuit de historische achtergrond van *Baudolino*, Constantinopel tijdens de Vierde Kruistocht. De plundering van de hoofdstad van het Byzantijnse Rijk door de westerse kruisvaarders wordt er geschetst als de tragische uitkomst van een lange periode van gespannen verhoudingen tussen Oost en West. Die verhoudingen worden ook in Nicetas Choniates' *Χρονική διήγησις* besproken. Zo wil ik komen tot een lectuur van *Baudolino* als de ontmoeting van deze twee werelden, het Westen van Baudolino en het Oosten van Niceta Coniate.

Waarheid en leugen

In *Baudolino* vertelt Umberto Eco in veertig korte hoofdstukjes het levensverhaal van Baudolino, een eenvoudige maar erg fantasierijke boerenzoon die opgroeide in de Noord-Italiaanse streek de Frasceta. De jongen heeft twee bijzondere gaven: hij hoeft maar even twee mensen een taal te horen spreken om ze zelf te beheersen en hij is een geboren leugenaar. Het eerste hoofdstukje van de roman is Baudolino's eerste schrijfoefening waarin hij in zijn eigen taaltje zijn ontmoeting beschrijft met een verdwaalde Duitse ridder die hij weet in te palmen met zijn praatjes. De ridder blijkt niemand minder dan Federico Barbarossa te zijn die de jongen adopteert en meeneemt naar zijn hof. Daar ging Baudolino aan de haal met de kroniek van zijn leermeester bisschop Ottone di Frisinga, schrapte de oorspronkelijke tekst van het perkament (enkele lijnen kreeg hij niet uitgewist en staan nog in de tekst) en begon zijn *Gesta Baudolini* te schrijven. Die eerste pagina's van Baudolino's 'Kronica', de enige die hij wist te bewaren, laat hij vijftig jaar later in Constantinopel lezen aan de Byzantijnse hoveling en historicus Niceta Coniate. Toen in april 1204 de Latijnse kruisvaarders de stad waren binnengestormd, had Baudolino Coniate in de Hagia Sophia uit de handen van twee kruisvaarders gered en hem ondergebracht bij zijn Genuese vrienden. Daar zal Niceta het levensverhaal van zijn redder aanhoren en wordt het duidelijk hoe hij na vele omzwervingen in Constantinopel was terecht gekomen.

Baudolino had zijn leermeester Ottone verschillende keren horen vertellen over Prete Giovanni, rex en sacerdos van een christelijk rijk in het Oosten. Op zijn sterfbed droeg Ottone de jonge Baudolino op:

'Baudolino, ricordati del regno del Presbyter Johannes. Solo cercando, gli orifiammi della cristianità potranno andare al di là di Bisanzio e di Gerusalemme. Ti ho udito inventare molte storie a cui l'imperatore ha creduto. E dunque, se non hai altre notizie di questo regno, inventale.' (p. 60-61)

'Baudolino, denk aan het rijk van Presbyter Johannes. Alleen als je dat vindt, zullen de banieren van de christelijke wereld ooit voorbij Byzantium en Jeruzalem kunnen komen. Ik heb je veel verhalen horen verzinnen waar de keizer geloof aan hechtte. Dus als je geen nieuwe dingen hoort over dit rijk, verzin ze dan.' (p. 53)

Na Ottone's dood ging Baudolino verder studeren in Parijs, waar hij leefde als een goliard met zijn vrienden de Poeta, een dichter zonder inspiratie, en Abdul, die hopeloos verliefd was op een verre prinses. Toch liet het verhaal van het rijk van de nestoriaanse priester in het mysterieuze Oosten Baudolino niet los. De woorden van Ottone indachtig, schreef hij samen met zijn vrienden een brief in naam van Prete Giovanni. Na zijn studies keerde Baudolino terug naar Italië en werd hij Barbarossa's raadsman en vertrouweling in zijn Italiaanse campagnes. Na een vreselijke nederlaag van de keizer wilde Baudolino de zagezegde brief van Prete Giovanni aanwenden om het aanzien van de keizer weer te vergroten. Een bedrieglijke Byzantijnse monnik was hem echter voor geweest: hij had Baudolino's brief gekopieerd, hem aan de Byzantijnse keizer gericht en zo zijn versie waardeloos gemaakt. De studievrienden trokken daarop voor de eerste keer naar Constantinopel, op zoek naar de monnik. Ze vonden hem terug en spaarden zijn leven alleen maar omdat hij hun een kaart beloofde die naar het rijk van Prete Giovanni kon leiden. Op dit punt verlaat de roman de 'historische' wereld en vangen Baudolino en zijn vrienden, na de mysterieuze dood van Barbarossa tijdens de Derde Kruistocht, hun tocht aan naar een bizarre wereld vol vreemde volkeren, duistere wouden en wilde rivieren. Het rijk van Prete Giovanni vinden ze niet, maar ze bereiken wel het rijk van zijn zoon il Diacono. Dat rijk is bevolkt door de vreemdste wezens die zich onderscheiden op basis van hun geloofsovertuigingen, een mooie verzameling ketterijen. Vooraleer ze kunnen verder reizen, wordt het rijk aangevallen door de Witte Hunnen en vluchten Baudolino en zijn uitgedund gezelschap op de rug van Roekh-vogels terug naar de 'echte' wereld, naar Constantinopel in 1204. Dan is de cirkel rond: de kruisvaarders stormen de stad binnen en Baudolino redt Niceta Coniate. Baudolino doet zoveel moeite omdat hij weet dat Coniate een historicus is en wil dat hij zijn levensverhaal optekent: 'Tu sei diventato la mia pergamena, signor Niceta, su cui scrivo tante cose che avevo persino dimenticato, quasi come se la mano andasse da sola' (p. 214); 'Jij bent mijn perkament geworden, heer Nicetas, waar ik dingen op neerschrijf die ik helemaal vergeten was, en alsof mijn hand een eigen leven leidt' (p. 191). Baudolino vlucht samen met Coniate naar Selymbria. Daar ontdekt Baudolino hoe hij onbewust Barbarossa vermoord had en om in het reine te komen met zichzelf vertrekt hij terug naar het Oosten:

'Avevo fatto una sacra promessa al mio buon padre Federico, per non dire del vescovo Ottone, e sino ad ora non l'ho mantenuta. Debbo arrivare al regno del Prete Giovanni. Altrimenti avrei speso la mia vita invano' (p. 523).

‘Ik had mijn goede vader Frederik, alsmede bisschop Otto, een heilige belofte gedaan, en die ben ik tot op heden niet nagekomen. Ik moet het rijk van Priester Johannes vinden. Anders heb ik mijn leven voor niets geleefd.’ (p. 470)

***

In het essay *Come scrivo* verklaart Umberto Eco hoe de plot van zijn roman *Baudolino* geleidelijk vorm kreeg.⁴ Tijdens zijn voorbereidende lectuur was hij onder andere ‘Nicetas Choniates en zijn *Chronologische vertelling* tegengekomen.’⁵ Zo kreeg hij het idee het personage Niceta Coniate te creëren en hij baseerde zich daarbij op het leven en werk van de historische Nicetas Choniates. Deze werd rond 1150 geboren in Chonae, een stad in Phrygië.⁶ Zijn ouders, die waarschijnlijk tot de plaatselijke aristocratie behoorden, stuurden hem op jonge leeftijd samen met zijn oudste broer Michael naar Constantinopel. De beide broers werden er onderricht in literatuur, recht en retoriek. Michael koos een geestelijke carrière en werd metropoliet van Athene. Nicetas opteerde voor een politieke loopbaan en bekleedde verschillende functies aan het Byzantijnse hof. Onder de Angelus-keizers was hij hofredenaar, keizerlijke secretaris en rechter van het Velum, een van de hoogste tribunalen. Ook werd hij aangesteld tot λογοθέτης τῶν σεκρέτων, hoofd van de burgerlijke administratie. Deze ambten verliest hij in de woelige eerste jaren van de dertiende eeuw. Tijdens de plundering van de stad in 1204 kan hij met zijn gezin vluchten naar Selymbria, een Thracisch kuststadje aan de Zee van Marmara. Choniates, die gewend was aan het Byzantijnse hofleven, kon echter niet aarden in het kleine stadje en enkele jaren later trekt hij naar Nicea in Bithynië. Daar had Theodorus I Lascaris na de val van Constantinopel een rijk gesticht en Nicetas hoopte deel uit te maken van zijn hof. Het draaide anders uit: hij kreeg er al de tijd om zijn theologisch werk *Θησαυρὸς ὀρθοδοξίας* te vervolledigen en zijn familie moest het weten te redden met bescheiden middelen. Choniates stierf er rond 1217.

In zijn historiografische *Χρονικὴ διήγησις* beschrijft Nicetas Choniates in negentien boeken de periode 1118-1206.⁷ Het werk is geen ‘kroniek’ stricto sensu, maar een verhaal waarin eerder de logische dan de chronologische lijn wordt gevolgd en de stof georganiseerd is in een soort van essays over belangrijke gebeurtenissen en thema’s. In een bombastische en beeldrijke taal beschrijft hij de Byzantijnse binnen- en buitenlandse politiek, wapenfeiten, hofintriges en tekent hij portretten van verschillende persoonlijkheden. Daarbij

⁴ Eco, *Come scrivo*. Er is ook een Nederlandse vertaling: Eco, *Hoe schrijf ik*.

⁵ Eco, *Hoe schrijf ik*, p. 320. Ook Eco, *Come scrivo*, p. 344: ‘(...) ho incontrato Niceta Coniate e la sua *Narrazione cronologica*.’

⁶ Cf. Stadtmüller, *Biographie*; van Dieten, *Erläuterungen*, p. 1-57.

⁷ Cf. Kazhdan, *Fisionomia*; Magoulias, *Byzantium*, p. ix-xxix.

onderbreekt Choniates vaak de narratieve lijn om retorische passages, ἐκφράσεις (uitgewerkte beschrijvingen) en korte nouvelles in te lassen.

Voor de structuur en de opdeling in boeken baseert Choniates hij zich op de opeenvolging van de keizers. De regeerperiode van iedere 'basileus' wordt afgesloten met een beoordeling van zijn regeerperiode en zijn persoon. Hij vermeldt eerst hoe lang de keizer heeft geregeerd en beschrijft dan zijn (uiterlijke en) innerlijke kenmerken. Deze kwamen uiteraard al eerder aan bod, maar gelden aan het einde als een morele beoordeling. De historiograaf schuwt daarbij geen kritiek – vooral voor verraad, het verkopen van functies, gulzigheid en verspilzucht worden de keizers hard aangepakt.⁸ De kwaliteiten die Choniates' bewondering meedragen zijn voorname afkomst, schoonheid en kracht. Toch moet gezegd dat Choniates in tegenstelling tot de kroniekschrijvers van de Late Middeleeuwen, de hagiografen en de Byzantijnse retoren, de mensheid niet simpelweg opsplijt in de goeden en de slechten. Tot vervelens toe benadrukt hij de complexiteit van de menselijke natuur, die de combinatie van tegenovergestelde eigenschappen in eenzelfde persoon mogelijk maakt. Zo slaagt Choniates erin levensechte portretten van zijn personages te schetsen in plaats van zwart-wittekeningen.

De waarde van het werk ligt ook in het feit dat Choniates door zijn hoge functie aan het Byzantijnse hof vaak verhalen van ooggetuigen kon optekenen en toegang had tot archiefdocumenten, zoals de correspondentie tussen keizers en bestuurders en de archieven van de Hagia Sophia. Bovendien heeft hij een groot deel van de beschreven periode zelf meegemaakt en, als hoveling, vaak vanop de eerste rij. De historiograaf begon waarschijnlijk vanaf 1185 te schrijven aan zijn *Χρονική διήγησις* en heeft het grootste deel van het werk opgetekend vóór de plundering van de stad in 1204.⁹ In Selymbria en later in Nicea herziet Choniates enkele passages en vervolledigt zijn werk met de gebeurtenissen die leidden tot de tragedie van 1204. Hij beschrijft ook de eerste jaren na de val van Constantinopel. Deze toevoeging wordt ingeleid door een tweede voorwoord.¹⁰

Ἀλλὰ μέρχι μὲν δὴ τούτων εὐδρομος ἡμῖν ὁ λόγος καὶ διὰ λείας φέρων ὁδοῦ, τὸ δ' ἐντεῦθεν οὐκ οἶδ' ὅπως τῷ λόγῳ χρήσομαι. τίνα γὰρ ἂν γνώμην ἔχειν εἰκὸς τὸν τὰς κοινὰς διεξιέναι μέλλοντα συμφορὰς, ὃν ἢ τῶν πόλεων αὕτη πεπεύραται βασιλις τῶν γηίνων ἀγγέλων βασιλευόντων; ἐβουλόμην μὲν οἷός τε εἶναι διεξελεθῆναι ἀξίως τῷ λόγῳ τὰ πάντων τῶν κακῶν ἀχθεινότετά τε καὶ χαλεπώτατα· ἐπεὶ δὲ τοῦτο ἀδύνατον, ἐν ἐπιτόμῳ καὶ δὴ ποιήσομαι τὴν ἀφήγησιν, κερδαλεωτέραν ἐσομένην δήπου τοῖς

⁸ Tinnefeld bestudeerde Choniates' 'Kaiserkritik' uitgebreid in: Tinnefeld, *Kaiserkritik*, p.158-177.

⁹ Cf. Maisano *Narrazione I*, p. lxxix-lxxxvi; Nicetae Choniatae *Historia*, p. xciii-ci.

¹⁰ Van Dielen noemt deze passage een 'Zwischenvorwort': Nicetae Choniatae *Historia*, p. xvi.

ὄψιγόνοις διὰ τὴν τῶν ἀλγεῖνῶν ἀκουσμάτων μετρίασιν καὶ τὴν ἐντεῦθεν τῆς πλείονος λύπης ὑφαίρεσιν.

(Nicetae Coniatae *Historia*, p. 535, v. 3-9; vanaf hier NC 535, 3-11)

Tot nu toe liep mijn verhaal vlot en over effen paden, maar vanaf hier weet ik niet hoe ik verder moet. Welk oordeel is gepast voor iemand die in detail de gemeenschappelijke ongelukken moet vertellen die de koningin der steden overvielen tijdens de heerschappij van de aardse engelen [*sc. de dynastie van de Angeli*]? Ik wou dat ik op een vermeldenswaardige manier uitvoerig de meest lastige en moeilijke van alle rampen kon verhalen, maar aangezien dit onmogelijk is, zal ik mijn verhaal kort houden. Het zal wellicht nuttiger zijn voor de volgende generatie als ik de verschrikkelijke passages matig en het vele leed daarbij te verbloem.¹¹

Uiteraard valt het Choniates niet gemakkelijk om de plundering van zijn stad te beschrijven :

πῶς ἂν ἔγωγε εἶην τὸ βέλτιστον χρῆμα, τὴν ἱστορίαν, καὶ κάλλιστον εὔρημα τῶν Ἑλλήνων βαρβαρικαῖς καθ' Ἑλλήνων πράξεισι χαριζόμενος; (NC 580, 94-1)

Hoe zou ik het beste wat er bestaat en de mooiste uitvinding van de Hellenen, met name de geschiedenis, kunnen wijden aan de barbaarse daden tegen de Hellenen ?

Deze later toegevoegde passages hebben een persoonlijkere toon, vooral wanneer Choniates in het laatste boek vertelt hoe hij en zijn familie erin slagen Constantinopel te ontvluchten en onderkomen zoeken in Selymbria (NC 587, 1-594, 78). Zo worden de laatste boeken van de *Χρονικὴ διήγησις* een ooggetuigenverslag van de ondergang van Constantinopel en eigenlijk ook van Choniates' ondergang.

***

Eco heeft Choniates' *Χρονικὴ διήγησις* zeer aandachtig gelezen. Hij gebruikt het werk eerst en vooral als een historische bron. Voor bepaalde feiten of personages uit de Byzantijnse geschiedenis die in *Baudolino* worden beschreven, baseerde Eco zich duidelijk op het historiografisch werk: hij neemt sprekende details over of herschrijft bijzondere gebeurtenissen. De volgende passage uit de roman is een van de vele voorbeelden. Tijdens Baudolino's eerste bezoek aan Constantinopel vlucht de toenmalige keizer Andronicus de stad uit.

Si diceva che [Andronico] si fosse strappato il crocifisso dal collo, si fosse tolto i calzari purpurei, si fosse messo in testa un berretto a punta come usavano i barbari, e

¹¹ De *Χρονικὴ διήγησις* is niet in het Nederlands vertaald. De vertaling in dit artikel is van eigen hand.

fosse risalito, attraverso i labirinti del Bucoleone, sulla sua nave, portando seco sua moglie e la prostituta Maraptica di cui era follemente innamorado. (p. 266)

Het verhaal gaat dat hij [Andronicus] het crucifix van zijn hals losrukte, zijn purperen schoenen uittrok, een puntmuts opzette zoals de barbaren droegen en zich, na een tocht door de doolhoven van het Boukoleon, inscheepte op zijn eigen schip, samen met zijn vrouw en de hoer Maraptica, op wie hij stapelverliefd was. (p. 238)

Met 'het verhaal' wordt duidelijk de *Χρονική διήγησις* bedoeld:

(...) τὸ φοινικοβαφὲς πέδιλον τοῦ ποδὸς ἀφελιζόμενος καὶ τὸ ἀρχαῖον αὐτῷ περιφύλαγμα τὸν σταυρὸν ὁ θεοβλαβῆς ἀποτραχηλισάμενος ἐκεῖ που καὶ πῖλον βαρβαρικὸν τῇ κεφαλῇ περιθέμενος, ὃς ἐς ὃξὺ λήγων πυραμίδι εἴκασται, τὴν βασιλικὴν εἴσεισιν αὐθις τριήρη, δι' ἧς ἐκ τοῦ Μηλουδίου πρὸς τὸ μέγα παλάτιον ἐσαφίκετο. καὶ γενόμενος αὐθις κατὰ τὸ αὐτὸ κατάντημα, δύο ἐκ τῶν γυναικῶν προσλαβόμενος, Ἄνναν τὴν ἀρμοσθεῖσαν Ἀλεξίῳ τῷ βασιλεῖ, ἐκείνου δὲ γενομένου ἐξ ἀνθρώπων ᾧ εἰρήκειμεν θανάτῳ γαμηθεῖσαν Ἀνδρονίκῳ, καὶ τὴν ἑταιρίδα Μαραπτικὴν, ἧς ἐνεθουσία τῷ ἔρωτι ... (NC 346, 27-347, 36)

Hij trok de purperen sandalen van zijn voeten, rukte, door God met waanzin geslagen, het oude amulet, het kruis, van zijn nek, zette een barbaarse vilten hoed op zijn hoofd, die eindigde op een punt en op een piramide leek, en ging opnieuw aan boord van het keizerlijke schip, waarmee hij van Meloudion naar het Grote Paleis gekomen was. Weer bij hetzelfde punt gekomen, nam hij twee van de vrouwen mee: Anna, de vrouw van basileus Alexius, die Andronicus tot bruid had genomen toen Alexius stierf op de manier die wij verteld hebben, en de hetaere Maraptica, op wie hij waanzinnig verliefd was...

Daarnaast plukte Eco talloze citaten uit de *Χρονική διήγησις* en legde ze in de mond van zijn personage Niceta Coniate. De woorden van het romanpersonage zijn dus vaak niet anders dan de woorden van de historische figuur. Meestal is de taal een verklikker, aangezien Choniates zich in de *Χρονική διήγησις* uitdrukt in zeer bloemrijke formuleringen. Wanneer bijvoorbeeld Baudolino oppert dat zijn verhaal misschien wel onzinnig is, antwoordt Niceta:

'Non ci sono storie senza senso. E io sono uno di quegli uomini che sanno trovarlo anche là dove altri non lo vedono. Dopo di che la storia diventa il libro dei viventi, come una tromba squillante che fa risorgere dal sepolcro coloro che erano polvere da secoli...' (p.17-18)

'Onzinnige verhalen bestaan niet. En bovendien ben ik zo iemand die zelfs van dingen die anderen volstrekt zinloos vinden de zin nog inzielt. Waarna het verhaal¹² het boek

¹² Aan het Italiaanse 'storia' beantwoorden zowel het Nederlandse 'verhaal' als 'geschiedenis'. Met dit in het achterhoofd wordt de parallel tussen het fragment van Eco en het volgende van Nicetas Choniates nog duidelijker.

der levenden wordt, als een schetterende trompet die hen die al eeuwen her tot stof waren vergaan uit hun graf doet verrijzen...' (p. 14-15)

Die laatste zin komt regelrecht uit het voorwoord van de *Χρονική διήγησις*, waarin Choniates zijn visie op geschiedenis en geschiedschrijving uiteenzet:

βίβλος ζώντων ἢ ἱστορία κληθήσεται καὶ σάλπιγξ περίτρανος τὰ γραφόμενα, τοὺς πάλαι τεθνεώτας οἷον τῶν σημάτων ἐξανιστώσα καὶ ὑπ' ὄψιν τιθεῖσα τοῖς βουλομένοις.
(NC 2, 20-22)

De geschiedenis kan het boek der levenden genoemd worden en geschiedschrijving een schelle trompet die de doden van het verleden doet opstaan uit hun graven en hen onder de ogen brengt van wie hen wil zien.

Nog duidelijker is de volgende passage uit *Baudolino* :

O Cristo Signore, quali furono allora le angustie e le tribolazioni nostre! Ma come e perché il fragore del mare, offuscamento o la totale oscurità del sole, il rosso alone della luna, i moti delle stelle non ci avevano presagito quell'ultima sventura? Così piangeva Niceta. (p. 21)

O Here Christus, hoe groot waren toen onze angsten en bezoeken ! En hoe was het mogelijk dat deze rampspoed ons niet was voorspeld door geraas van de zee, beneveling of totale verduistering van de zon, een rode halo rond de maan of de loop van de sterren ? Zo kermde Nicetas. (p. 18)

In de *Χρονική διήγησις* staat te lezen:

Χριστὲ βασιλεὺ τῆς τότε θλίψεως καὶ συνοχῆς τῶν ἀνθρώπων. ὁ δ' ἦχος ὁ θαλάττιος, ὁ δὲ τοῦ ἡλίου σκοτασμός καὶ ἡ ζόφωσις, ἡ δὲ τῆς σελήνης εἰς αἶμα μεταστροφή, οἱ δὲ τῶν ἀστέρων ἔξεδροι, ὅπη καὶ ὅπως οὐ τὰ τελευταῖα ταῦτα κακὰ προσήμαναν; (NC 575, 51-54)

Christus koning, hoe groot was toen de verdrukking en de angst van de mensen. Hoe en waarom hebben het gedruis van de zee, het verdonkeren en verduisteren van de zon, de verandering van de maan in bloed, de bewegingen van de sterren dit ultieme onheil niet voorspeld?

Eco goochelt echter niet alleen met citaten uit de *Χρονική διήγησις*. In *Baudolino* wil hij de lezer doen geloven dat zonder Baudolino de geschiedenis er helemaal anders had uitgezien, dat zelfs de *Χρονική διήγησις* er bijna anders had uitgezien. Dat laatste insinueert hij toch in de slotpassage van *Baudolino* waarin Niceta Coniate aan zijn vriend Pafnuzio vraagt wat hij met het verhaal van Baudolino moet aanvangen:

[Niceta] '...Sono uno scrittore di Istorie, prima o poi dovrò accingermi a stendere il regesto degli ultimi giorni di Bisanzio. Dove collegherò la storia che mi ha raccontato Baudolino?'

[Pafnuzio] 'Da nessuna parte. È una storia tutta sua. E poi, sei sicuro che sia vera?'

'No, tutto quello che ne so, l'ho appreso da lui, come da lui ho appreso che era un mentitore.'

'Vedi dunque,' disse il saggio Pafnuzio, 'che uno scrittore di Istorie non può prestare fede a una testimonianza così incerta. Cancella Baudolino dal tuo racconto.'

'Ma almeno gli ultimi giorni abbiamo avuto una storia in comune, nella casa dei genovesi.'

'Cancella anche i genovesi, altrimenti dovrei dire delle reliquie che fabbricavano, e i tuoi lettori perderebbero la fede nelle cose più sacre. Ti ci vorrà poco ad alterare leggermente gli eventi, dirai che sei stato aiutato dai veneziani. Sì, lo so, non è la verità, ma in una grande Istoria si possono alterare delle piccole verità perché ne risalti la verità più grande. Tu devi raccontare la storia vera dell'impero dei romani, non una piccola vicenda che è nata in una palude lontana, in paesi barbari e tra genti barbare. E poi, vorresti mettere in testa ai tuoi lettori futuri che esiste un Gradale lassù tra nevi e il gelo, e il regno del Prete Giovanni nelle terre peruste? Chissà quanti forsennati si metterebbero a vagare senza sosta, per secoli e secoli.'

'Era una bella storia. Peccato che nessuno la venga a sapere.'

'Non crederti l'unico autore di storie a questo mondo. Prima o poi qualcuno, più bugiardo di Baudolino, la racconterà.' (p. 525-526)

[Nicetas] '...Ik ben een schrijver van Historiën; vroeg of laat zal ik de geschiedenis van de laatste dagen van Byzantium moeten optekenen. Welke plek moet ik het verhaal dat Baudolino me heeft verteld daarin geven?'

[Paphnoutios] 'Geen enkele. Het is helemaal zijn verhaal. En trouwens, ben je er zeker van dat het waar gebeurd is?'

'Nee, alles wat ik ervan weet, heb ik van hemzelf, net zoals ik van hemzelf gehoord heb dat hij een leugenaar was.'

'Je weet even goed als ik,' zei de wijze Paphnoutios, 'dat een schrijver van Historiën geen geloof mag hechten aan een zo twijfelachtige gebeurtenis. Schrap Baudolino uit je verhaal.'

'Ja, maar de geschiedenis van de afgelopen dagen hebben we samen beleefd, in het huis van de Genuezen.'

'Schrap die Genuezen dan ook maar, anders zou je moeten vertellen over die relieken die ze hebben gemaakt en zouden je lezers hun geloof verliezen in de meest heilige voorwerpen. Het is een kleine moeite om de gebeurtenissen een enigszins andere draai te geven, je kunt bijvoorbeeld zeggen dat je geholpen bent door Venetianen. Ja, ik weet het wel, het is niet waar, maar in een grote Historie mag je kleine waarheden verdraaien opdat de grotere waarheid beter naar voren komt. Je moet de ware geschiedenis van het Rijk der Romeinen vertellen, en niet uitweiden over onbelangrijke gebeurtenissen die hun oorsprong vonden in een ver moeras, in barbaarse landen, bij barbaarse mensen. En bovendien, wil je je toekomstige lezers wijsmaken dat zich daarginds in de sneeuw en de vrieskou een Gradalis bevindt, en dat

het rijk van Johannes de Presbyter ergens midden de woestijn ligt? Wie weet hoeveel gekken er de komende eeuwen aan het zwerven zouden slaan.'

'Het was een mooi verhaal. Jammer dat niemand er ooit kennis van zal nemen.'

'Je moet niet denken dat jij op deze wereld de enige geschiedschrijver¹³ bent. Vroeg of laat zal iemand het verhaal vertellen, iemand die nog leugenachtiger is dan Baudolino.' (p. 472-473)

Niceta heeft blijkbaar goed naar zijn vriend Pafnuzio geluisterd, want in de *Χρονική διήγησις* is er geen sprake van Genuese relikwievervalsers en Baudolino. Dit is uiteraard de verkeerde redenering: de vraag is niet wat het romanpersonage Niceta Coniate heeft aangevangen met het verhaal van Baudolino, maar wel wat Umberto Eco heeft aangevangen met het verhaal van de historische Nicetas Choniates. Pas door in detail te bekijken hoe in 1204 Nicetas Choniates en zijn familie uit de stad wegvluchten, wordt het duidelijk hoe subtiel Eco speelt met de inhoud van de *Χρονική διήγησις*.

In het laatste boek van de *Χρονική διήγησις* vertelt de Byzantijnse historiograaf dat vele van zijn dierbare vrienden waren samengekomen in zijn huis, dat vlakbij de Hagia Sophia lag en daardoor een veiligere plaats leek. Maar zelfs in de buurt van heilige plaatsen waren de inwoners niet veilig voor de plundersaars en ook Choniates' huis wordt aangevallen. Hun leven wordt gered door een Venetiaanse vriend die zich voordeed als een van de kruisvaarders:

θωρακισάμενος γὰρ καὶ τὸν ἔμπορον εἰς στρατιώτην μεταμειψάμενος μάλα ἐμβριθῶς ἀπεκρούετο μέχρι τινὸς τοῦ εἰσιόντος τὸ οἶκημα σκυλευτάς, τὸν συνοπλίτην ἐκείνοις ὑποκρινόμενος καὶ προειληφέναι τὴν οἰκίαν σχηματιζόμενος, συμβαρβαρίζων ἅμα σφίσι καὶ εἰκότα διαλεγόμενος. (NC 588, 16–20)

Hij trok zijn harnas aan, veranderde zich van koopman in soldaat en hield door zijn stem gewichtig te laten klinken de plundersaars die de woning wilden binnendringen, een tijd buiten. Hij deed alsof hij een strijdmakker van hen was en verkondigde dat hij het huis als eerste ingenomen had. Hij praatte met hen in hun eigen taal en probeerde zo normaal mogelijke gesprekken te voeren.

De Venetiaanse vriend bracht hen onder in een ander huis bij Venetianen (NC 588, 27-37). Enkele dagen later vluchtten Nicetas, zijn zwangere vrouw en kinderen samen met vrienden de stad uit. De meisjes van het gezelschap hadden modder op hun gezichten gesmeerd om de plundersaars op afstand te houden (NC 589, 56-60). Toch greep een kruisvaarder een van de meisjes mee. Ze wordt gered door het optreden van Choniates die de man met religieuze argumenten

¹³ De Italiaanse versie gebruikt hier 'autore di storie' als antwoord op 'storie' uit de vorige zin. In Nederlandse vertaling kan deze herhaling moeilijk behouden worden. Deze vertaler kiest voor 'verhaal' en 'geschiedschrijver'.

weet te overtuigen het meisje terug aan haar vader te geven (NC 590, 65-591, 11).

Eco neemt dit hele verhaal over in *Baudolino*. Ook in de roman besmeuren Coniate's dochtertjes hun gezichten (p. 235/p. 209) en redt Coniate het leven van het geroofde meisje (p. 283/p. 253).¹⁴ Choniates' Venetiaanse kennissen worden in *Baudolino* Genuezen en – Eco op zijn best – ook de Venetiaanse redder is niet verdwenen, maar vervangen door Baudolino. In *Baudolino* trekt immers ook hij de uitrusting van een soldaat aan:

'Ma insomma, il mio problema era che con gente del genere non facevo in tempo a raccontargli che ero nato anch'io dalle parti del marchione del Monferrato. Allora c'era una cosa sola da fare. Mi sono acquattato dietro l'angolo sino a che non è entrato nel vicolo un cavaliere, che da quanto aveva bevuto ormai non sapeva neppure dove andava e si lasciava portare dal cavallo. (...) gli ho tolto la cotta di maglia e la veste, l'elmo, le armi, mi sono preso il cavallo...' (p. 31)

'Maar goed, mijn probleem was dat die lieden me geen tijd lieten om te vertellen dat ik zelf ook geboren was in het markgraafschap Montferrat. Dus restte me maar één ding. Ik stelde me verdekt op in een steegje en wachtte tot er een ridder langsreed, die door alle kruiken wijn die hij ophad geen idee meer had waar hij heen ging en zich door zijn paard liet leiden. (...) ik heb hem zijn maliënkolder en zijn buis uitgetrokken, heb zijn helm, zijn wapenen en zijn paard gepakt...' (p. 26-27)

En ook Baudolino 'eiste' Nicetas op :

E in ottimo provenzale Baudolino aveva gridato che quell'uomo era prigioniero del conto Baldovino delle Fiandre, per ordine del quale lo stava appunto cercando, e per *arcana imperii* che due miserabili sergenti come loro non avrebbero mai capito. (p. 24)

En Baudolino had, ditmaal in vlekkeloos Provençaals, geroepen dat die man de gevangene was van graaf Boudewijn van Vlaanderen en dat hij op diens bevel, gehoorzaamend aan *arcana imperii* die twee armzalige soldaten als zij toch nooit zouden begrijpen, naar hem op zoek was. (p. 20)

Eco verandert dus het verhaal van Nicetas Choniates uit de *Χρονική διήγησις*, maar volgens de redenering van de roman ging het andersom: de Genuezen werden op aanraden van Pafnuzio ingewisseld voor Venetianen en Baudolino werd niet helemaal geschrapt, maar vervangen door de Venetiaanse vriend. Deze kleine details kunnen uiteraard alleen de lezers opvallen die vertrouwd zijn met Choniates' *Χρονική διήγησις* – een beperkte groep 'ideale lezers', lezers die

¹⁴ Het eerste paginanummer verwijst naar de passage in de oorspronkelijke Italiaanse tekst, het tweede naar Nederlandse vertaling.

'interpretatief dezelfde weg af leggen als de schrijver zelf bij het genereren van zijn tekst'.¹⁵ Toch zijn het volgens mij geen gratuite spelletjes, maar past dit subtiel spel met de inhoud van een historiografisch werk perfect binnen de thematiek van de roman: waarheid en leugen en de relatie tussen geschiedenis en geschiedschrijving. Vertelt een historicus de waarheid? Mag hij liegen? Maakt geschiedschrijving geschiedenis? Is geschiedenis de waarheid? Kan een leugen geschiedenis maken? Deze vragen worden door Eco behandeld in *Baudolino*.

***

In *Baudolino* herschrijft Eco de geschiedenis van de twaalfde eeuw als het resultaat van de verzinsels van Baudolino. Verschillende historische feiten uit die periode, zoals de heiligverklaring van Karel de Grote of Barbarossa's deelname aan de Derde Kruistocht, zijn het gevolg van Baudolino's leugens. Dat vertelt Baudolino vol trots aan zijn toehoorder Niceta Coniate, maar hij zegt er ook steeds bij dat hij een geboren leugenaar is. 'Tu sei come il cretese menditore, mi dici di essere un bugiardo matricolato e pretendi che ti creda,' (p. 45); 'jij bent net een Kretenzer: je zegt dat je een aartsleugenaar bent en verlangt vervolgens dat ik je geloof,' (p. 39) reageert Coniate. Niceta weet niet wat hij moet aanvangen met het verhaal van 'il Principe della Menzogna' (p. 89), 'de Prins van de Leugen' (p. 79). Als historiograaf onderzoekt hij andermans verhalen om er de waarheid uit te destilleren (p. 45/p. 39). Baudolino is er naar eigen zeggen nooit in geslaagd dat onderscheid tussen waarheid en leugen te maken:

'Ero un ragazzo fantasioso, vedevo unicorni, e (dicevo) mi appariva nella nebbia San Baudolino... (...) Se poi lo vedevo era un'altra faccenda. Signor Niceta, il problema della mia vita è che io ho sempre confuso quello che vedevo e quello che desideravo vedere... (...) A me è sempre successo che non appena io dicevo ho visto questo, oppure ho trovato questa lettera che dice così (che magari l'avevo scritta io), gli altri sembrava che non aspettassero altro. Sai, signor Niceta, quando tu dici una cosa che hai immaginato, e gli altri ti dicono che è proprio così, finisci a crederci anche tu.' (p. 35-36)

'Ik was een fantasierijke jongen, ik zag eenhoorns (dat zei ik tenminste) en de Heilige Baudolino verscheen aan me in de mist... (...) Of ik hem zag, is weer een andere kwestie, Heer Nicetas, het probleem in mijn leven is dat ik hetgeen dat ik zag altijd verwarde met wat ik graag wilde zien... (...) Bij mij was het altijd zo dat ik nog niet gezegd had dat ik dit of dat had gezien, of dat ik die en die brief had gevonden waarin dat en dat stond (en die ik misschien zelf wel had geschreven), of anderen leken niet anders verwacht te hebben. Weet je, heer Nicetas, als je iets vertelt wat je je verbeeld

¹⁵ Eco, *Lector*, p. 73.

hebt en anderen zeggen dat het inderdaad zo is, dan ga je er uiteindelijk zelf ook in geloven.' (p. 30)

Ottone di Frisinga, niet toevallig ook een kroniekschrijver, wijst Baudolino als eerste op zijn sterke verbeeldingskracht (p. 61/p. 54). Net zoals Pafnuzio Niceta aanraade in zijn Historiën 'kleine waarheden te verdraaien opdat de grotere waarheid beter naar voren zou komen', vindt Ottone dat je in een Historie mag liegen. Meer nog, hij vertelt Baudolino dat een geletterd man móet liegen.

'Se tu vuoi diventare uomo di lettere, e scrivere magari un giorno delle Istorie, devi anche mentire, e inventare delle storie, altrimenti la tua Istoria diventerebbe monotona. Ma dovrai farlo con moderazione. Il mondo condanna i bugiardi che non fanno altro che mentire, anche sulle cose infime, e premia i poeti, che mentono soltanto sulle cose grandissime.' (p. 48)

'Als je een man van de letteren wilt worden, en op een dag misschien wel een Historie wilt schrijven, moet je ook kunnen liegen en verhalen kunnen verzinnen, anders zou je Historie maar saai worden. Maar je moet wel maat weten te houden. De wereld veroordeelt de leugenaars, die altijd maar liegen, zelfs over de kleinste dingen, en eert de dichters, die uitsluitend liegen over belangrijke zaken.' (p. 42)

Op deze Platoonse en middeleeuwse opvatting van literatuur als 'leugen' komt Ottone terug: 'la retorica è l'arte del dire bene quel che non è sicuro che sia vero, e i poeti hanno il dovere di inventare belle menzogne' (p. 60); 'retorica is de kunst om dat wat niet per definitie waar is goed onder woorden te brengen, en dichters hebben de plicht om mooie leugens te verzinnen' (p. 53).

Ottone had Baudolino gevraagd om verhalen over Prete Giovanni te verzinnen, als hij niets meer over zijn rijk zou horen. Hij voegde daar wel aan toe:

'Bada, non ti chiedo di testimoniare ciò che ritieni falso, che sarebbe peccato, ma di testimoniare falsamente ciò che credi vero – il che sarebbe azione virtuosa perché supplisce alla mancanza di prove su qualcosa che certamente esiste o è accaduto. (p. 61)

'Let wel, ik vraag je niet te getuigen van dat wat je voor onwaar houdt – hetgeen een zonde zou zijn – maar om valselijk te getuigen van dat wat je voor waar houdt – hetgeen een deugdelijke handeling is omdat deze voorziet in het tekort aan bewijzen van iets dat zeker bestaat of is voorgevallen.' (p. 53)

Ottone's woorden zijn hier niets anders dan een definitie van wat Eco in zijn hoofdstuk over vervalsingen en imitaties in *De grenzen van de interpretatie* een

'imitatio ex nihilo' noemt, een 'imitatie' van een niet-bestaand origineel.¹⁶ Over de authenticiteit van dit soort imitaties in de Middeleeuwen schrijft Eco :

Het werd correct geacht door middel van een vals document getuigenis af te leggen van een 'echte' traditie. Voor middeleeuwse auteurs was de traditie waardevoller dan documenten, en ze hadden een zeer eigenaardige opvatting van authenticiteit. Het enige geloofwaardige soort document dat ze bezaten was hetgeen hen door de traditie was overgeleverd.¹⁷

Dat is precies wat Baudolino zegt te hebben gedaan wanneer hij de brief van Prete Giovanni opstelde:

'Io l'ho ricompasta in buon latino, ho riunito le membra disperse di cose che i saggi già sapevano e dicevano, senze che nessuno li ascoltasse. Ma tutto quello che si dice in quella lettera è vero come il Vangelo.' (p. 210)

'Ik heb hem herschreven in goed Latijn, ik heb de losse brokstukken van een verhaal dat de wijsgeren al kenden en verkondigden, zonder dat iemand naar hen luisterde, samengesmeed tot één geheel. Maar alles wat er in de brief staat, is zo waar als het Evangelie.' (p. 187)

Baudolino's sterkte is dat hij zelf gelooft in wat hij verzint. Hij twijfelde niet aan het bestaan van het rijk van Prete Giovanni : 'il regno del Prete è vero perché io e i miei compagni abbiamo consacrato due terzi della nostra vita a cercarlo' (p. 409) ; 'het rijk van de Priester bestaat echt omdat mijn metgezellen en ik twee derde van ons leven hebben opgeofferd om het te zoeken' (p. 366). Geloven dat iets waar is, kan het waar maken : 'la fede fa diventare vere le cose' (p. 409) ; 'het geloof maakt dat dingen waar worden' (p. 366). Dat was meestal het effect van Baudolino's verzinsels : 'sino a che inventavi, inventavi cose che non erano vere, ma lo diventavano' (p. 239) ; 'zolang je dingen verzon, verzon je dingen die niet echt waren, maar het wel werden' (p. 212).

Zijn verzinsels slagen erin de wereld te veranderen : 'ad immaginare altri mondi, si finisce per cambiare anche questo' (p. 104) ; 'als je je andere werelden voorstelt, verandert uiteindelijk ook deze wereld' (p. 93). Daardoor is Baudolino* niet zomaar een leugenaar, maar staat hij model voor die verzinsels die, hoe fantastisch en ongerijmd ze ook lijken, toch de wereld in beweging brengen en de geschiedenis voortstuwen.¹⁸ Deze 'kracht van de vervalsing' had Eco eerder al beschreven in *The Force of Falsity*, het eerste essay van de bundel *Serendipities. Language and Lunacy*, over ideeën die nu waardeloos lijken, maar

¹⁶ Cf. Rondas, *Baudolino*, p. 24-25.

¹⁷ Eco, *Interpretatie*, p. 182.

¹⁸ Cf. Interview Baert.

toch de wereld hebben veranderd en pseudo-ontdekkingen die naar effectieve ontdekkingen hebben geleid.¹⁹ In het essay staat ook de brief van Prete Giovanni vermeld, die van belang was voor de expansie van het christelijke Westen naar het Oosten.²⁰ Eco had aan zijn uitgever gevraagd om het boek niet in Italiaanse vertaling te publiceren, omdat hij niet de indruk wou wekken een soort vooruitgeschoven voorwoord te hebben geschreven voor een roman die nog moest verschijnen.²¹ Toch lijkt het essay de sleutel tot interpretatie van de roman. Of zoals de schrijver zelf zei: 'Ik zeg niet dat geschiedenis tot een tekst kan gereduceerd worden, ik zeg wel dat een tekst geschiedenis kan maken.'²²

Oost en west

Aan het begin van de elfde eeuw was het Byzantijnse Rijk onder keizer Basilius II nog 'beyond comparison the strongest, the richest and the most cultured state in the western world'.²³ Het Byzantijnse grondgebied strekte zich toen uit van de Donau tot Antiochië en het noorden van Syrië, van Armenië tot Zuid-Italië. De dood van de laatste grote keizer van de Macedonische dynastie betekende echter het einde van de Byzantijnse 'gouden eeuw' (843-1025). Vijftig jaar en een reeks onbeduidende heersers later was het Byzantijnse territorium serieus gereduceerd en brachten economische moeilijkheden en het ineenvallen van het socio-economische systeem het Rijk in diepe crisis. Met Alexius Comnenus komt er in 1081 opnieuw een sterke man aan de macht. Alexius kan echter de stabiliteit niet herstellen die het Rijk had gekend tijdens zijn glorie-dagen. Zijn familie zal meer dan honderd jaar regeren over het Byzantijnse Rijk en het hoofd moeten bieden aan verschillende aanvallen en de eerste kruistochten. In 1185 wordt de laatste Comnenus afgezet door Isaac II Angelus. Met het wanbestuur van de Angelus-familie stevent het Rijk af op de catastrofe van 1204.

De inname van de stad door de westerse kruisvaarders lijkt de logische uitkomst van een lange periode van gespannen verhoudingen tussen Oost en West.²⁴ Tijdens de magere jaren van Byzantium leefde het Westen op en vanaf het

¹⁹ Eco, *Falsity*. Na de publicatie van *Baudolino* verscheen het essay toch in het Italiaans: Eco, *Falso*. Er is ook een Nederlandse vertaling: Eco, *Vervalsing*.

²⁰ Cf. Eco, *Falsity*, p. 8-10. (=Eco, *Falso*, p. 303-305; Eco, *Vervalsing*, p. 282-284).

²¹ Cf. Rondas, *Baudolino*, p. 25.

²² Interview Vanegeren, p. 19.

²³ Jenkins, *Eve*, p. 5.

²⁴ Angold beschrijft de politieke geschiedenis van het Byzantijnse Rijk vanaf de dood van Basilius II tot de Vierde Kruistocht: Angold, *Empire*. Brand bestudeerde de relaties tussen Byzantium en het Westen in de periode 1180-1204: Brand, *Byzantium*. Nicol concentreerde zich op de relaties tussen Byzantium en Venetië vanaf de stichting van de republiek tot de val van het Byzantijnse Rijk in 1453: Nicol, *Venice*.

Oosters Schisma in 1054 en de eerste kruistochten groeide de afkeer tegen de Byzantijnen. Verschillende westerse heersers zetten hun zinnen op de Byzantijnse troon. De eerste dreiging kwam er in de tweede helft van de elfde eeuw wanneer de Normandiërs onder leiding van Robert de Hauteville (bijgenaamd Guiscard) de Byzantijnse gebieden in Zuid-Italië inpikten en daarna oprukten naar Durazzo, terminus van de landroute naar Constantinopel. Guiscard maakte er geen geheim van dat Byzantium zijn ultieme ambitie was. Omdat de Byzantijnse vloot te zwak was, moest de toenmalige keizer Alexius beroep doen op de zeemacht Venetië. In ruil daarvoor zouden beloningen worden vastgelegd in een chrusobul, een document dat privileges toekent aan buitenlandse machten in ruil voor bewezen diensten of als teken van goodwill. De Venetianen, die hun reisweg naar Constantinopel bedreigd zagen, haastten zich naar Durazzo. Ondanks de Venetiaanse versterking nam Guiscard Durazzo in en rukten de Normandiërs verder op naar Constantinopel – enkel de dood van Guiscard kon hen stoppen. Het eerste gevaar was geweken, maar de chrusobul die Alexius voor Venetië opstelde zou Byzantium later nog zuur opbreken. Het document kende de Venetianen een hele reeks privileges toe die hen zonder meer het commerciële monopolie bezorgden. Ze kregen onder meer een eigen wijk in Constantinopel en vrij handelsverkeer overal in het Rijk, behalve op de Zwarte Zee.

Intussen hadden de Seltsjoekse Turken grote delen van de oostelijke provincies van het Byzantijnse Rijk ingenomen en naderden ze Constantinopel. Keizer Alexius stuurde een gezantschap naar paus Urbanus II om hulp te vragen. De paus pikte in op zijn vraag en riep, in de hoop de Kerken te herenigen, op tot de Eerste Kruistocht (1096-1099). Dit was niet de eerste strijd tegen de ongelovigen, maar hij had wel voor het eerst een internationaal karakter en een sterke emotionele dimensie. De kruistochten zouden Oost en West echter niet herenigen, maar juist oorzaak worden van wederzijds onbegrip en verdenking. Voor de westerlingen konden oorlog en religiositeit samengaan, maar het idee van een heilige oorlog was de Byzantijnen vreemd. Oorlog voeren werd er beschouwd als een noodzakelijk kwaad. Nu passeerde er al jaarlijks een groot aantal pelgrims onderweg naar het Heilige Land langs Constantinopel (waar ze niet naast de rijkdom van de stad en het groot aantal christelijke relieken konden kijken), maar een zo grote en ongedisciplineerde massa westerlingen hadden de Byzantijnen nog nooit gezien. Het Westen op zijn beurt begreep het Byzantijnse wantrouwen niet. Het klimaat van argwaan werd ten top gedreven wanneer de Byzantijnen vernamen dat de zoon en kleinzoon van de Normandische leider Robert Guiscard onder de leiders van de kruistocht waren. Alexius weigerde de kruisvaarders de doortocht tot ze beloofden dat de gebieden die de Turken op Byzantium hadden veroverd, terug onder zijn heerschappij zouden komen.

De Tweede Kruistocht (1145-1147) kreeg officieel de steun van de toenmalige keizer Manuel Comnenus, maar in werkelijkheid vreesde hij voor de goede relaties die hij had opgebouwd met de Duitse koning Koenraad III van Hohenstaufen. Koenraad leidde de expeditie immers samen met Louis VII van Frankrijk, die goede banden had met de Normandiërs, de eeuwige vijanden van Byzantium. Het contact met de westerse kruisvaarders liet desalniettemin zijn stempel na: Manuel voelde zich aangetrokken tot hun cultuur en omringde zich aan zijn hof steeds meer met westerlingen, tot grote ontevredenheid van het volk. Intussen waren de Venetiaanse kooplui zo machtig geworden dat zelfs de Byzantijnse handelaars leden onder hun overwicht. Om dat enigszins te breken zocht Manuel toenadering tot de zeemachten Pisa en Genua, concurrenten van Venetië. Wanneer de misnoegde Venetianen de Genuese wijk in Constantinopel aanvielen, reageerde Manuel Comnenus fel: in 1171 liet hij op een dag tijd alle Venetianen in het Rijk arresteren en hun schepen en goederen confisqueren.

Ook de inwoners van Constantinopel lieten hun ongenoegen blijken over de aanwezigheid van de Latijnen in de stad. Na de dood van Manuel in 1182 richtten zij een vreselijk bloedbad aan in de Latijnse wijken. Ze waren onder meer opgehitst door geruchten dat Manuels weduwe, een Latijnse prinses, hulp had gevraagd aan de Latijnen met de macht over de stad als beloning. Ook de Byzantijnse clerus rekende af met de Latijnse priesters en monniken. Brand noemt het 'a landmark in the developing hostility of East and West'.²⁵ Voor het eerst beseften de Latijnen hoe diep de haat van de Byzantijnen zat. Het was in dit sterk anti-Latijns klimaat dat Andronicus Comnenus, neef van Manuel, aan de macht kwam. Andronicus had handig gebruik gemaakt van de sympathie van de bevolking maar begreep evenzeer dat hij niet zonder westerse bondgenoten kon. Hij richtte zich opnieuw tot Venetië, dat nauwelijks getroffen was door de aanslag op de Latijnen in 1182. Andronicus liet de gevangen genomen Venetianen vrij en bracht zo de handel met het Westen weer op gang; het was voor Venetië een uitgelezen kans om opnieuw een bevoorrechte positie te verkrijgen. De Italianen dwongen een akkoord af voor de terugbetaling van de schade die ze in 1171 hadden geleden – afbetalingen die zwaar zouden wegen op de Byzantijnse schatkist. Andronicus rekende ook op de steun van de Venetianen tegen de nieuwe expeditie die de Normandiërs planden. De troepen kwamen elkaar in 1185 tegemoet in Thessaloniki voor wat een van de grootste aanvallen van het Westen zou worden. De Normandiërs richtten een vreselijk slachtpartij aan in de stad en met veel moeite werd een vredesverdrag gesloten. Byzantium reageerde geschokt op de wandaden van de Normandiërs.

Na de verovering van Jeruzalem door de sultan Saladin in 1187 werd in het Westen opgeroepen tot een derde kruistocht (1189-1192). Een van de leiders

---

²⁵ Brand, *Byzantium*, p. 41.

was de opvolger van Koenraad III, Frederik I Barbarossa, keizer van het Heilig Rooms-Duitse Rijk. In zijn voorbereidingen zond hij een gezantschap naar de Byzantijnse hoofdstad met de vraag vrije passage door het rijk en voedselvoorziening voor zijn troepen te verschaffen. Met de Normandische aanvallen van 1185 nog in het achterhoofd, reageerde het Byzantijnse hof erg wantrouwig op zijn vraag. De toenmalige keizer Isaac II Angelus werd opgehitst door de anti-Latijnse fractie aan zijn hof en hield onderhandelingen met Saladin achter de hand. De toestand escaleerde: na een opstootje tussen de troepen kwam het tot een oorlogsverklaring. De Byzantijnse keizer begreep echter dat hij de afspraken met Saladin niet kon naleven en uiteindelijk sloten Isaac en Frederik vrede. In het Westen werden de banden van het Byzantijnse hof met Saladin als hoogverraad beschouwd.

Na de onverwachte dood van Frederik in Cilicië kwam zijn zoon Hendrik VI aan de macht. Die slaagde erin door een huwelijk met Constance de Hauteville, verre afstammeling van Robert Guiscard, het Duitse huis te verenigen met de Normandische dynastie. Constantinopel zag zijn vijanden verenigd: ze kenden de eeuwige ambitie van de Normandiërs om hun stad in te nemen en nu waren die verbonden met de Duitse keizer Hendrik, die zijn vaders droom van een universeel Rooms rijk had geërfd. Hendrik maakte zijn bedoelingen onmiddellijk duidelijk en bedreigde Constantinopel openlijk. Het waren hoe dan ook woelige tijden voor Constantinopel. Keizer Isaac II werd door zijn broer Alexius III Angelus afgezet en samen met zijn zoon Alexius in de gevangenis opgesloten. Hendrik slaagde erin de nieuwe keizer Alexius zwaar onder druk te zetten, maar tot een aanval kwam het niet. De dood van Hendrik VI in 1197 bracht een einde aan de dreiging.

In augustus 1198 kondigde paus Innocentius III een nieuwe kruistocht aan.²⁶ Aanvankelijk kwam er weinig respons op zijn oproep: de koningen van Frankrijk en Engeland hadden het te druk met oorlog voeren en in Duitsland vochten Filips van Zwaben (de jongste zoon van Barbarossa) en Otto van Brunswijk om de heerschappij. Pas eind 1199 kwam er reactie vanuit Noord-Frankrijk. Na de overtuigende preken van Foulques de Neuilly namen tijdens een tornooi in Écry Thibaud, graaf van Champagne, en Louis, graaf van Blois, als eersten het kruis op. Eind februari 1200 volgde in Brugge Boudewijn van Vlaanderen hun voorbeeld. Zo begon de kruistocht eindelijk vorm te krijgen. De ridders verkozen Thibaud tot leider. Zonder Innocentius op de hoogte te brengen, beslisten ze Egypte aan te vallen, het machtscentrum van de Moslims in het Midden-Oosten. Geen van de deelnemers had echter een voldoende grote vloot voor de overzeese expeditie. Uiteindelijk werd Venetië bereid gevonden

²⁶ Cf. Angold, *Empire*, p. 316-328; Brand, *Byzantium*, p. 232-272; Nicol, *Venice*, p. 124-147; Nicol, *Fourth Crusade*; Ostrogorsky, *Storia*, p. 371-375; Setton, *Crusades*, p. 153-187.

tegen hoge bedragen de troepen over te zetten. Het vertrek was gepland voor eind juni 1202.

Intussen in Constantinopel wist Alexius, de zoon van de afgezette keizer Isaac II, uit de gevangenis te ontsnappen en naar het Westen te vluchten. In het Westen wilde de jonge Alexius steun vinden om zijn vader terug aan de macht te brengen in Constantinopel. Alexius probeerde eerst bij de paus, maar kreeg daar geen gehoor. Vervolgens zocht hij Filips van Zwaben op, die getrouwd was met zijn zus Irene. Filips was ook verwant met Bonifatius, markies van Montferrat, die na de dood van graaf Thibaud in mei 1201 als nieuwe leider van de expeditie was aangesteld. De kans is groot dat Bonifatius tijdens zijn bezoek aan Filips met Alexius de mogelijkheid had besproken de hele expeditie even te laten stoppen in Constantinopel om zijn vader terug op de troon te plaatsen.

Venetië had in al die tijd de nodige voorbereidingen getroffen, maar toen eind juni 1202 slechts een derde van de voorspelde 33 500 kruisvaarders kwam opdagen, slaagden de leiders er niet de volledige som te betalen die ze met de Venetianen overeengekomen waren. De zeemacht had zwaar geïnvesteerd in de campagne en kon zich niet permitteren de hele expeditie te laten schieten. De toenmalige politieke leider van Venetië, doge Enrico Dandolo stelde de kruisvaarders daarom een redelijke afbetaling voor, als zij hem eerst hielpen het aan de Hongaren verloren Zara te veroveren. Er was gemor onder de kruisvaarders: niet iedereen ging akkoord een christelijk doelwit aan te vallen en een kleine groep keerde zelfs terug naar huis. Toch kon Dandolo zijn slag thuishalen: in september nam de doge met veel show het kruis op en de vloot rukte op naar Zara. Na een korte belegering werd de stad ingenomen. Innocentius III reageerde furieus en excommuniceerde de Venetianen en de kruisvaarders.

Grote afwezigheid in Zara was de leider Bonifatius. Deze was al voor het vertrek in Venetië van het toneel verdwenen. Doorzag hij de plannen van de Venetianen en wou hij de excommunicatie vermijden? Wist hij dat de zoon van een Byzantijnse troonpretendent bij Filips verbleef of was hun ontmoeting toevallig? Hij arriveerde in ieder geval pas in Zara enkele weken na de inname van de stad. Wat later volgde een gezantschap van het hof van Filips met een aanlokkelijk voorstel van Alexius. De jongen zou de leiders van de kruistocht een vorstelijk bedrag betalen om in Constantinopel zijn vader Isaac II terug aan de macht te brengen. Bovendien zou hij provisie en een leger van tienduizend man voorzien voor het verdere verloop van de kruistocht en later permanent vijfhonderd man stationeren in het Heilige Land. Bonifatius was uiteraard al gewonnen voor het idee. Ook de doge had het niet begrepen op de zetelende basileus Alexius III die Pisa en Genua privilegieerde, en hun nog veel geld verschuldigd was. Het waren de kruisvaarders zelf die moeilijker te overhalen waren. Hoewel een klein deel

op eigen initiatief naar Syrië vertrok, kon de meerderheid uiteindelijk overtuigd worden.

In april 1203 zetten de kruisvaarders scheep naar Constantinopel. Eind juni 1203 ontmoetten de Griekse en Latijnse troepen elkaar voor het eerst. De kruisvaarders maakten duidelijk dat ze Isaac en Alexius op de troon wilden. Maar in tegenstelling tot wat de jonge prins de kruisvaarders had voorgehouden, werd Alexius niet door de bevolking toegejuicht. Zij waren dan wel niet tevreden met hun huidige basileus Alexius III, maar dat was nog steeds beter dan een marionet van de Latijnen. Daarop beslisten de kruisvaarders en de Venetianen Alexius met geweld op de troon te plaatsen en troffen de voorbereidingen voor een aanval. Keizer Alexius III had echter weinig voorbereidingen getroffen voor de verdediging van de stad en vluchtte de nacht na het eerste offensief. De volgende dag werd Isaac II Angelus vrijgelaten en kwam hij terug aan de macht. De kruisvaarders hadden nog steeds niet bereikt wat ze wilden: Alexius zat nog niet op de troon en, belangrijker, ze hadden nog altijd geen geld gezien. Ze dreven door en Alexius werd in augustus co-keizer gekroond, en vanaf dan Alexius IV genoemd. Vader en zoon vroegen de kruisvaarders hun kamp op te trekken aan de overkant van de Gouden Hoorn omwille van de grote spanningen met de Griekse bevolking.

Ook zonder de aanwezigheid van de kruisvaarders heerste er in de stad een gespannen sfeer. Alexius IV, die aanvankelijk veel tijd doorbracht in het kamp van de Latijnen, ontdekte snel dat hij de grote bedragen die hij aan de kruisvaarders had beloofd, niet in de Byzantijnse schatkist zou vinden. Hij smeekte de Latijnen om uitstel voor de betalingen. Hij ging geld halen bij de aristocratie en liet gouden en zilveren voorwerpen uit kerken smelten. Deze beslissingen van Alexius IV deden de spanningen stijgen in de stad. Wanneer hij in augustus samen met Bonifatius in Thracië de gevluchte Alexius III achterna zat, vielen de inwoners de Latijnse wijk aan en stichtten brand. Felle wind maakte dat ze het vuur niet makkelijk onder controle kregen. De Latijnen beantwoordden de aanval met de plundering van de moslimwijk. Eind 1203 stelden de kruisvaarders een ultimatum: als de basileus zijn gemaakte beloftes niet kon waarmaken, moest hij niet langer op hen rekenen en zou een oorlog gerechtvaardigd zijn.

Het volk kwam in opstand tegen de keizer die hen in deze situatie had gebracht. Eind januari werd in de Hagia Sophia tijdens een soort volksvergadering Nicolaus Cannabus aangeduid als nieuwe keizer. Een paar dagen later werd hij al aan de kant gezet door Alexius V Ducas Murtzuphlus, de schoonzoon van Alexius III. In tegenstelling tot zijn voorgangers had de nieuwe keizer geen afspraken met de Latijnen. In het Latijnse kamp maakten in maart 1204 de doge Dandolo, Bonifatius, Boudewijn, en twee Franse ridders al afspraken over hoe

de buit, de stad en de provincies verdeeld zouden worden. Aan de bevrijding van het Heilige Land werd niet meer gedacht.

De westerse kruisvaarders lanceerden een eerste aanval op 9 april 1204. De keizer Murtzuphlus vluchtte diezelfde nacht nog de stad uit. 13 april 1204 vielen de kruisvaarders de stad binnen en trokken op rooftocht door de stad. Na drie dagen hadden de plundersaars een enorme buit verzameld. Geoffrey de Villehardouin, de maarschalk van Champagne, zou later in zijn *Histoire de la conquête de Constantinople* optekenen dat 'depuis que le monde fut créé, il ne fut tant gagné en une ville.'²⁷ 16 april 1204 werd Boudewijn I van Vlaanderen de eerste Latijnse keizer van Constantinopel. In het verleden hadden verschillende westerse heersers de troon van Constantinopel begeerd of zelfs openlijk bedreigd, nu kwam na de val van Constantinopel het Rijk effectief in Latijnse handen.

***

Nicetas Choniates beschreef deze woelige periode van het Byzantijnse Rijk in zijn *Χρονική διήγησις*. Hij had als ooggetuige in 1204 de plundering van Constantinopel door de kruisvaarders meegemaakt, hij had de Normandische aanval op Thessaloniki beschreven, de dreiging van de Normandische en de Duitse leiders, de onrust die de Tweede en Derde Kruistocht in Byzantium veroorzaakte, de spanningen met de Italiaanse handelaars. Het kan dan ook niet verbazen dat zijn houding tegenover de westerlingen in zijn werk over het algemeen erg vijandig is.²⁸

Om de westerse volkeren aan te geven gebruikt Choniates verschillende benamingen los door elkaar. Algemene termen als Δύσις (*Dysis*) en ἑσπέρα (*Espéra*) of de adjectieven δυσμικός (*dysmikós*) en ἑσπέριος (*espérios*) worden afgewisseld met concrete benamingen als Λατίνοι (*Latíni*) en in mindere mate Φράγγοι (*Frángi*) die kunnen slaan op alle westerlingen of, naar gelang de context, op een specifiek volk. Hij noemt de westerlingen ook geregeld βάρβαροι (*Várvari*), 'anderstaligen, buitenlanders', een term die bij Choniates een negatieve bijklank krijgt. Met vreemdelingen bedoelt Choniates niet-Romeinen: het 'Byzantijnse Rijk' is immers een anachronistische benaming voor het oostelijke deel van het Romeinse Rijk: de inwoners noemden zich nog steeds Ῥωμαῖοι, Romeinen.

De voornaamste volkeren van het Westen zijn de Duitsers (οἱ Ἄλαμανοί), de Normandiërs (οἱ Σικελῶται of Σικελιοί) en de Venetianen (οἱ Βενέτικοι, Ἐνετοί

²⁷ de Villehardouin, *Histoire*, p. 104.

²⁸ Dit overzicht is gebaseerd op Asdracha, *Image*, aangevuld met vondsten uit eigen lectuur.

of Ὀυε(ν)ανοί). De meeste uitvallen in de *Χρονικὴ διήγησις* zijn gericht tot de Λατῖνοι, de Latijnen in het algemeen. Alleen aan de Venetianen schenkt Choniates apart aandacht. Keizer Alexius Comnenus had hun hulp moeten invoeren in de strijd tegen de Normandiërs en zo waren, volgens Nicetas, de Venetianen, ‘ ἄνδρες θαλάττης τρόφιμοι, κατὰ Φοίνικας ἀγύρται, πανοῦργοι τὸ φρόνημα ’, ‘mannen van de zee, bedriegers als de Feniciërs, sluw in hun plannen’ het Rijk binnengedrongen:

ἀλλ’ οὗτοι Ῥωμαίοις ἐσποισθέντες κατὰ χρεῖαν ἦν ὅτε ναυμαχικὴν κατὰ σιμῆνη καὶ φατρίας τὴν Κωνσταντίνου τῆς οἰκειάς ἠλλάξαντο, ὅθεν ἀπανταχῆ τῆς τῶν Ῥωμαίων ἐπικρατείας διασπαρέντες καὶ μόνον τὸ ἀπὸ γένους ὄνομα παραμεμενηκὸς αὐτοῖς ἔχοντες, τὰ δ’ ἄλλα σύμφυλοι ὄντες καὶ πάνυ Ῥωμαῖοι ἠϋξάνοντό τε καὶ ἐχυδάϊζον. οὐκοῦν καὶ περιβαλόμενοι πλοῦτον πολὺν αὐθάδειαν τε καὶ ἀναίδειαν μετεδίωκον, ὡς μὴ μόνον ἀναρσίως ἔχειν Ῥωμαίοις, ἀλλὰ καὶ τῶν βασιλικῶν ἀνεπιστροφῶς ἀπειλῶν τε καὶ ἐντολῶν.

(NC 171, 46-55)

Eens door de Romeinen uit noodzaak ingeschakeld in een zeeslag, verwisselden ze in zwermen, met hele families, hun stad voor Constantinopel en vandaar verspreidden ze zich overal in het rijk van de Romeinen; ze bewaarden alleen de naam van hun afkomst, voor de rest waren ze geïntegreerd, echte Romeinen, ze vermenigvuldigden en vermengden zich; maar toen ze een grote rijkdom verworven hadden, werden ze zo zelfingenomen en schaamteloos, dat ze niet alleen vijanden werden van de Romeinen, maar ook geen aandacht gaven aan de dreigingen en bevelen van de keizers.

Tegen het eind van de *Χρονικὴ διήγησις* viseert Choniates vooral één Venetiaan, de doge Enrico Dandolo. De leider van de Venetianen wordt voorgesteld als ‘τὸ δ’ ἀρχαιότατον καὶ πολυτροπώτατον κακὸν καὶ τῶν ἀπευκταίων πάντων Ῥωμαίοις πρωτουργὸν αἴτιον’ (NC 616, 62- 617, 64), ‘het oudste en listigste kwaad en voornaamste reden van al het vreselijks dat de Romeinen overkwam.’ De Byzantijnse historiograaf was er immers van overtuigd dat de plundering van de stad in 1204 het resultaat was van een complot van Dandolo :

Ἦν δὲ δεινὸν οὐκ ἐλάχιστον καὶ ὁ τηρικαῦτα δοῦξ Βενετῖκων Ἐρίκος Δάνδουλος, ἀνὴρ πηρὸς μὲν τὰς ὄψεις καὶ τῷ χρόνῳ πέμπτελος, ἐπιβουλότατον δὲ πρᾶγμα Ῥωμαίοις καὶ φθονερώτατον, ὃς παιπάλημα ὦν ἀγυρτείας καὶ φρονιμώτερον τῶν φρονίμων ἑαυτὸν ὀνομάζων καὶ δοξομανῶν ὡς οὐχ ἕτερος θανάτου ἐτιμᾶτο τὸ μὴ τίσασθαι Ῥωμαίους τῆς ἐς τὸ γένος αὐτοῦ παροινίας, φρεσὶν ἀναπεμπάζων καὶ λογιστεύων ὀπόσοις κακοῖς οἱ Βενετῖκοι προσωμίλησαν τῶν Ἀγγελωνύμων ἀδελφῶν ἀνασσόντων, καὶ πρὸ τούτων Ἀνδρονίκου, καὶ ἀνόπιν ἔτι τοῦ Μανουὴλ τὰ τῶν Ῥωμαίων σκῆπτρα διέποντος. εἰδὼς δὲ κατὰ τῆς ἑαυτοῦ κεφαλῆς προχωρήσειν, εἴ τι που Ῥωμαίοις ἐπίβουλον μετὰ μόνων τῶν ὁμοφύλων ἐργάσεται, καὶ ἄλλους προσλαβέσθαι συλλήπτορας σκέπτεται καὶ τούτοις κοινωνῆσαι τῶν ἀπορρήτων, οὗς ἴδει πρὸς Ῥωμαίους ἄσπονδον μῖσος τρέφοντας καὶ τοῖς τούτων καλοῖς βάσκανον καὶ λίχνον ἐνατενίζοντας. τοῦ δὲ καιροῦ χορηγήσαντος αὐτομάτως τοπάρχας τινὰς

εὐγενεῖς, οἱ τὴν ἐς Παλαιστίνην ὄρων τραπέσθαι, κατὰ κοινοπραγίαν τούτοις συγγίνεται καὶ συνωμότας ἐπισπάται τοῦ κατὰ Ῥωμαίων κινήματος. (NC 538, 72-88)

Niet de minst verschrikkelijke was zeker de toenmalige doge van de Venetianen, Enrico Dandolo, een slechtiend man, getekend door de tijd, listig en jaloers op de Romeinen, een geslepen mens en een bedrieger, die zichzelf de wijste der wijzen noemde en verslaafd was aan roem zoals geen ander. Hij mocht ter dood veroordeeld worden als de Romeinen niet zouden boeten voor de beledigingen tegen zijn volk en berekende en haalde weer op in zijn gedachten hoeveel beledigingen de Venetianen hadden moeten slikken onder de Angelus-broers, en voor hen onder de heerschappij van Andronicus en, nog eerder, van Manuel, over het Romeinse Rijk. In de wetenschap dat hij enkel zichzelf zou schaden als hij een complot tegen de Romeinen zou smeden met alleen zijn medeburgers, bedacht hij om andere helpers te betrekken en de geheime plannen te delen met met diegenen van wie hij wist dat zij een onverzoenlijke haat koesterden tegen de Romeinen en dat ze zich met belasterende en begeerige blik fixeerden op hun rijkdom. Toen het toeval hem van zelf enkele nobele heersers presenteerde om een expeditie naar Palestina te ondernemen, maakte hij afspraken voor een gemeenschappelijke actie en kreeg hij bondgenoten in een oorlog tegen de Romeinen.

Het spreekt voor zich dat de uitvallen tegen de westerlingen vooral tegen het einde van de *Χρονική διήγησις* opduiken. Volgende passage uit de beschrijving van de Normandische aanval op Thessaloniki in 1185 wordt steeds geciteerd als een van de beste voorbeelden van de Byzantijnse houding ten opzichte van de westerlingen. Choniates heeft het hier niet meer over de Normandiërs, maar over de Latijnen in het algemeen:

...ἐπεὶ καὶ παραδείσω μὲν ἄντικρυς παρὰ τοῖς καταρατοτάτοις Λατίνοις εἰκάζεται ἦν ὑμεῖς ἐλάχομεν οἰκεῖν καὶ ἀποκαρπεύεσθαι, καὶ δυσέρωτες ὄντες τῶν παρ' ἡμῖν ἀγαθῶν κακογνωμονοῦσιν αἰεὶ περὶ τὸ ἡμέτερον γένος καὶ κακῶν εἰσι τέκτονες διὰ παντός. κἂν φιλεῖν πλάττωνται, τὸν καιρὸν ὑποδύομενοι, μισοῦσιν ὡς ἔχθιστοι· κἂν ὁ λόγος αὐτοῖς εὐπροσήγορος καὶ ὑπὲρ ἔλαιον ῥέων ἀποφητὶ ἀπαλύνηται, ἀλλὰ βολίδες εἰσὶ καὶ οὕτως αὐτοὶ καὶ μαχαίρας ἀμφιστόμου τομώτεροι. οὕτω μέσον ἡμῶν καὶ αὐτῶν χάσμα διαφορᾶς ἐστήρικται μέγιστον καὶ ταῖς γνώμαις ἀσυναφεῖς ἐσμεν καὶ κατὰ διάμετρον ἀφεστήκαμεν, εἰ καὶ σώμασι συναπτόμεθα καὶ τὴν αὐτὴν πολλάκις κληρούμεθα οἴκησιν. ὅθεν καὶ αὐτοὶ μὲν ὑψαυχενοῦντες ὡς τὰ πολλὰ καὶ τὸ τοῦ στήματος ἐξ ὑπερηφανίας ὑποκρινόμενοι ὄρθιον ὡς πτέρναν φιλοῦσι τηρεῖν καὶ περιεργάζεσθαι τὸ λεῖον τοῦ ἠθους ἡμῶν καὶ ὑποκαταβαῖνον χαμαὶ διὰ τὸ τοῦ φρονήματος μέτριον, ἡμεῖς δὲ τὸ ἐκείνων ὑπέροφρον καὶ τὸ κομπηρὸν καὶ σεμνὸν καὶ τὴν κόρυζαν οἶά τινα κεφαλὴν ἄνω ὑποβλεπόμενοι τείνουσαν ἐπ' αὐτῆς τὴν πορείαν τιθέμεθα φλῶντες ἐς δεῦρο τῇ δυνάμει Χριστοῦ τοῦ πατεῖν ἐπάνω ὄψεων καὶ σκορπίων ἐξουσίαν βραβεύοντος καὶ τὸ μηδὲν ἐντεῦθεν παθεῖν ἢ καὶ ἠδικηθῆαι παρέχοντος. (NC 301, 20- 302, 37)

...het land dat wij verkregen om te bewonen en bewerken, wordt door de meest vervloekte Latijnen openlijk vergeleken met een paradijs en verliefd als ze zijn op

onze rijkdom, gedragen ze zich steeds vijandig tegenover ons volk en doen niets anders dan snode plannen smeden. Zelfs als ze veinzen onze vriend te zijn, zich aanpassend aan de omstandigheden, haten ze ons als hun ergste vijanden. En zelfs als hun woorden vriendelijk zijn en ze geluidloos stromen als olie, ook dan zijn die als speren en scherper dan een dubbelsnijdend zwaard. Zo is er tussen ons en hen een enorme kloof van verschil, hebben we uiteenlopende meningen en staan we mijlenver uit elkaar, ook al hebben we contact en delen we vaak hetzelfde huis. Daarom zetten zij gewoonlijk zo'n hoge nek op, nemen ze uit trots een statige houding aan en plegen ze de mildheid van ons karakter en onze realiteitszin, die voortkomt uit de gematigdheid van ons denken, aandachtig op te nemen en te bestuderen als was het een hiel. Wij, daarentegen, blikken omhoog naar hun hooghartigheid, brutaliteit, verwaandheid en stompzinnigheid als naar een hoofd, en daartegen voeren wij strijd. We hebben hen totnogtoe kunnen verpletteren door de kracht van Christus, die het ons mogelijk maakt over slangen en scorpioenen heen te lopen, en ons voortaan toelaat van lijden en onrecht bespaard te blijven.

Ook elders benadrukt Choniates de 'enorme kloof van verschil' tussen beiden. De Byzantijnen vertonen 'zelfs in hun manier van kleden niet de minste gelijkenis met de Latijnen' (NC 300, 95-2). De westerlingen zijn hebzuchtig (NC 301, 22), geen enkel volk houdt meer van geld dan zij (NC 551, 61-62). Hij beschuldigt zelfs de kruisvaarders de bevrijding van het Heilige Land te hebben aangewend om hun hebzucht te bevredigen voor 'wat goud en zilver' (NC 576, 78-83). Choniates noemt hen barbaren omdat ze tijdens de plundering van de stad in 1204 met hun 'onopgevoed oog' (NC 602, 5-6) vele kunstschatten vernielen. Ze smelten zelfs standbeelden om er munten van te slaan (NC 648, 26-43 ; NC 649, 79-83). Verder noemt Choniates hen arrogant, hoogmoedig en brutaal (NC 199, 53-58) en die eigenschappen worden vaak gecontrasteerd met de mildheid van de Byzantijnen (o.a. NC 560, 92). De westerlingen kennen geen medelijden, 'geven niet toe aan smeekbeden, worden niet milder door tranen, smelten niet voor vleiende stemmen' (NC 301, 7-8). Maar vooral: ze haten de Byzantijnen (o.a. NC 109, 87-88; NC 538, 83-84). Die haat maakt contact onmogelijk: ' τὸ γὰρ ἄκρον τῆς ἐκείνων πρὸς ἡμᾶς ἀπεχθείας καὶ τὸ ὑπερβάλλον τῆς ἐπ' ἐκείνους ἡμῶν διχονοίας οὐδεμίαν ἐκατέροις παρειαίηγε ῥοπήν φιλόανθρωπον ' (NC 568, 74-76), 'hun diepe haat voor ons en ons enorm meningsverschil met hen liet geen enkel menselijk gevoel tussen ons toe.'

Toch is het beeld van de westerlingen in de *Χρονικὴ διήγησις* niet uitsluitend negatief. Choniates drukt ook verscheidene keren zijn fascinatie voor de Latijnen uit. Hij bewondert vooral hun militaire kwaliteiten en ontkent niet dat hun tactiek superieur is aan die van de Byzantijnen. Keizer Manuel bijvoorbeeld wist hoezeer de krachten van de Romeinen ongelijk waren aan die van de westerlingen: als aardewerken potten tegenover bronzen vazen (NC 199, 46-48). Toch zal Chroniastes voornamelijk zijn bewondering uitspreken voor individuele westerlingen, die zich wisten te onderscheiden door hun moedig optreden of

door hun nobele karaktertrekken. Zo wordt bijvoorbeeld Frederik Barbarossa na zijn plotse dood tijdens de Derde Kruistocht geprezen omdat hij 'zoals de apostel Paulus, die zijn eigen ziel niet veel belang toekende, op tocht ging, niet alleen om geketend te worden, maar ook om te sterven in de naam van Christus' (NC 416, 43-45).

Nicetas Choniates mag dan wel fel uitvaren tegen de Latijnen, hij kan even hard zijn voor de inwoners van zijn stad als die gaan plunderen in de Latijnse wijken van Constantinopel (NC 392, 57-75 ; NC 552, 77-90). Ook de keizers die zich oncorrect gedragen tegenover de westerlingen worden bekritiseerd (o.a. keizer Manuel in NC 61, 66- 77 ; NC 66, 18-67, 40). Ondanks zijn scherpe uitvallen tegen de Venetianen, had een Venetiaan hem en zijn familie gered (NC 588, 13-37). Deze passages vormen een positieve (of objectieve) noot naast de felle uithalen naar 'οἱ καταρατότατοι Λατίνοι', de meest vervloekte Latijnen.

***

Ook in *Baudolino* worden het Oosten en het Westen met elkaar geconfronteerd. Aan de hand van zijn hoofdpersonages, de westerse Baudolino en de oosterse Niceta Coniate, weet Eco de verschillen bloot te leggen tussen de twee werelden die in 1204 regelrecht tegenover elkaar stonden. Bovendien zijn de dialogen tussen het oosters en westers personage een handige manier om informatie mee te geven aan de lezer die niet altijd vertrouwd is met de periode die *Baudolino* behandelt.²⁹ Baudolino en Niceta Coniate maken immers deel uit van verschillende culturen en moeten elkaar geregeld uitleg verschaffen over zaken die de ander onbekend zijn.

Uit hun gesprekken klinkt het gevoel van onbegrip dat heerste tussen beide werelden. De westerling Baudolino begrijpt bijvoorbeeld niet hoe in Constantinopel iemand de macht kan grijpen door een familielid de ogen uit te steken. De oosterling Niceta begrijpt dan weer niet waarom Barbarossa, de 'basileus van de Alamanoi', in Italië tot keizer moet gekroond worden:

'[Baudolino] (...) da noi latini non è facile come da voi romei. Da voi uno cava gli occhi al basileo del momento, diventa lui basileo, tutti sono d'accordo e persino il patriarca di Costantinopoli fa quello che dice il basileo, altrimenti il basileo cava gli occhi anche a lui...'

'[Niceta] Adesso non esagerare.'

'Esagero? Quando sono arrivato mi hanno subito spiegato che il basileo Alessio III era salito al trono perché aveva accecato il legittimo basileo, suo fratello Isacco.'

²⁹ Deze manier om via de personages zelf achtergrondinformatie te verschaffen aan de lezer besprak Eco al in het naschrift van zijn eerste roman: Eco, *Il nome della rosa*, p. 519-520. Voor de Nederlandse vertaling: Eco, *De naam van de roos*, p. 543-544.

'Da voi nessun re elimina quello precedente per prendergli il trono?'

'Sì, ma lo si uccide in battaglia, oppure con un veleno, o col pugnale.'

'Vedete, siete dei barbari, non riuscite a concepire un modo meno cruento di regolare le cose di governo. E poi Isacco era fratello di Alessio, e non si uccide un fratello.'

'Ho capito, è stato un atto di benevolenza. Da noi non è così.' (p. 38)

'[Baudolino] (...) bij ons Latijnen ligt dat niet zo eenvoudig als bij jullie Romei. Bij jullie steekt iemand de heersende basileus de ogen uit en wordt zelf basileus, iedereen is het ermee eens en zelfs de patriarch van Constantinopel doet wat de basileus zegt, anders steekt de basileus ook hem de ogen uit...'

'[Nicetas] Nu niet overdrijven.'

'Overdrijven ? Toen ik hier aankwam, is me meteen uitgelegd dat basileus Alexios III de troon had bestegen omdat hij de wettige basileus, zijn broer Izaak, blind had gemaakt.'

'Ruimt een koning bij jullie nooit zijn voorganger uit de weg om hem de troon afhandig te maken ?'

'Ja, maar dan doodt hij hem in het gevecht, of met vergif, of met zijn dolk.'

'Zie je nu wel, jullie zijn barbaren, jullie kunnen nog niet eens minder bloedige manieren bedenken om regeringszaken te regelen. En bovendien was Izaak Alexios' broer, en je broer dood je niet.'

'Ik snap het al, het was een daad van goedertierenheid. Bij ons gaat het zo niet.' (p. 32)

In het verhaal komen ze verschillende keren op de kwestie terug. Baudolino benadrukt dat het blind maken in het Westen alleen gebeurt 'a gente volgare, non ai signori, come voi. E ai suoi nemici, non ai suoi parenti!' (p.108); 'bij mensen uit het volk, niet bij heren, zoals jullie. En bij zijn vijanden, niet bij zijn verwanten!' (p. 96). Als Barbarossa een probleem had met zijn neven, dan loste hij dat op door hun een hertogdom meer te geven (p. 271/p. 242). Niceta Coniate ziet het anders: 'i nostri imperatori si cavano gli occhi l'uno con l'altro ma almeno, sino che uno ci vede, sappiamo con chi stare...' (p. 179); 'onze keizers steken elkaar weliswaar de ogen uit, maar zolang ze nog zien, weten wij tenminste wiens kant we moeten kiezen...' (p. 160). Niceta doelt op de voortdurende strijd om de macht in het Westen:

Niceta aveva appreso da tempo che i latini, ancorché barbari, erano complicatissimi, nulli in fatto di sottigliezze e di distinguo se era in gioco una questione teologica, ma capaci di spaccare un capello in quattro su una questione di diritto. Così che per tutti i secoli che i romei di Bisanzio avevano speso in fruttuosi concili per definire la natura di Nostro Signore, ma senza mettere in discussione quel potere che veniva ancora direttamente da Costantino, gli occidentali avevano lasciato la teologia ai preti di Roma e avevano speso il loro tempo ad avvelenarsi e a darsi colpi d'azza a vicenda per stabilire se ci fosse ancora un imperatore e chi fosse, col bel risultato che un imperatore vero non l'avevano più avuto. (p. 38-39)

Nicetas had al eerder vernomen dat de Latijnen, ofschoon barbaren, uitermate ingewikkeld in elkaar zaten; ze waren volstrekt gespeend van fijnzinnigheid en onderscheidingsvermogen als het om theologische vraagstukken ging, maar in staat tot de grootste haarkloverijen waar het rechtskwesties betrof. Al die eeuwen dat de Romei in Byzantium vruchtbare concilies hadden gehouden met het doel de aard van Onze Lieve Heer te definiëren, zonder echt de macht ter discussie te stellen, die nog immer rechtstreeks afstamde van Constantijn, hadden die Westerlingen de theologie overgelaten aan de priesters in Rome en hun tijd verdaan met elkaar te vergiftigen en met bijlen op elkaar in te hakken om uit te maken óf er nog een keizer was, en zo ja, wie dat dan was, met het fraaie resultaat dat ze geen enkele echte keizer meer hadden gehad. (p. 33)

De 'Romei van Byzantium' hadden uiteraard wél fijnzinnigheid en onderscheidingsvermogen in theologische vraagstukken. Baudolino is zich bewust van die fijngevoeligheid: 'stai bene attento signor Niceta, che questo è un punto molto sottile che forse i bizantini non sono così sottili da capirlo' (p. 193); 'let nu goed op heer Nicetas, dit ligt namelijk heel gevoelig en misschien zijn de Byzantijnen wel niet zo fijngevoelig dat ze het kunnen snappen' (p. 172). Ook andere Latijnse personages onderstrepen dit verschil. Zo vindt de Poeta de zware theologische discussies in het rijk van Prete Giovanni 'una cosa da greculi', 'typisch iets voor Graeculi'³⁰; 'Noi a nord eravamo più preoccupati di chi fosse il papa vero, e chi l'antipapa' (p. 376); 'Wij noordelingen waren meer bezig met de vraag wie de echte paus was en wie de tegenpaus' (p. 336). Maar voor Niceta maken de kleinste nuances het verschil: 'Fa differenza, fa differenza. Forse da voi in Occidente queste diatribe sono state dimenticate, ma nell'impero di noi romani sono continuate a lungo, e c'è stata gente che è stata scomunicata, bandita o addirittura uccisa, per sfumature così' (p. 405); 'Er is wel degelijk een verschil, wel degelijk. Misschien is dit soort diatriben bij jullie in het Westen in onbruik geraakt, maar bij ons in het Romeinse Rijk is men er nog lang mee doorgedaan, en er zijn mensen geëxcommuniceerd, verbannen of zelfs gedood om zulke kleinigheden' (p. 362-363).

Baudolino en Niceta zijn allebei hovelingen: Baudolino behoorde tot het hof van Barbarossa en Niceta bekleedde een hoge functie aan het Byzantijnse hof. Over Niceta's leven aan het hof is Eco duidelijk: 'Era più giovane di Baudolino, ma la sua vita di studioso e cortigiano lo aveva reso grasso, pigro e fiacco' (p. 28); 'Hij was jonger dan Baudolino, maar door zijn leven als wetenschapper en hoveling was hij dik, traag en zwak geworden' (p. 24). Niceta Coniate is blijkbaar op luxe gesteld. Een dag nadat Baudolino zijn leven redde, liet hij de Genuezen de beste ingrediënten halen zodat hij de verfijnde keuken die hij gewoon was, niet hoefde te missen. De hele roman door komt Eco daarop terug:

³⁰ 'Griekjes'. Een denigrerende benaming waarmee in het Westen de inwoners van het Oost-Romeinse rijk aangeduid werden.

de verwijzingen naar Niceta's voorkeur voor de betere keuken en een goed glas wijn zijn dan ook talrijk, meestal met een precieze beschrijving van de maaltijden of de deskundige uitleg van de wijnkenner Coniate. Hij laat zelfs iemand komen naar het huis van de Genuezen voor een gezichtsreiniging. Dit vindt Baudolino helemaal onbegrijpelijk :

'Ma guarda te, (...) questa città è andata a farsi benedire, la gente viene sgozzata per le strade, ancora due giorni fa costui rischiava di perdere tutta la famiglia, e ora vuole qualcuno che gli pulisca il viso. Si vede che la gente di palazzo, in questa città corrotta, è abituata in tal modo – Federico uno così lo avrebbe già fatto volare dalla finestra.' (p. 56)

'Niet te geloven, (...) de hele stad gaat naar de verdommenis, de mensen worden op straat gekeeld, nog geen twee dagen geleden dreigde hij nog zijn hele familie te verliezen en nu wil hij dat iemand zijn gezicht komt schoonmaken. Je kunt wel zien dat de hovelingen in deze corrupte stad dat zo gewend zijn – Frederik had zo iemand allang uit het raam laten gooien.' (p. 49)

Toch toont Baudolino in hun gesprekken respect voor Coniate. Hij noemt hem consequent 'signor Niceta', 'heer Nicetas' en slikt zijn beledigingen aan het adres van de keizerlijke wacht in om hem niet te kwetsen (p. 164/p. 147). Bovendien noemt hij de Byzantijnen, althans in zijn bijzijn, 'bizantini' (Byzantijnen), 'romei' (Romei), 'romani' (Romeinen) of 'greci' (Grieken) en niet 'greculi' (het denigrerende 'Griekjes'). Baudolino legt de verschillende benamingen uit: 'i romani, quelli di Roma, quelli che parlavano latino, non i romani che adesso dite di essere voi che parlato greco e che noi chiamiamo romei, o greculi, se mi scusi la parola,' (p. 35); 'de Romeinen, die uit Rome, die Latijn spraken, niet de Romeinen die jullie, die Grieks spreken, nu zeggen te zijn, terwijl wij jullie Romei noemen, of – vergeef me – Graeculi,' (p. 29). Deze passage illustreert ook mooi hoe Eco via uitspraken van zijn personages essentiële informatie meegeeft aan de lezer. Baudolino en Niceta weten wel hoe dat precies zit met die verschillende benamingen, maar omdat het best ingewikkeld is, komt het niet gemaakt over dat Baudolino nog eens alles op een rijtje zet. Vooral in het begin van de roman gaat Baudolino steeds preciseren over welke Romeinen hij het heeft: die van Rome of van Constantinopel (p. 40/p. 34; p. 38/p. 32-33). Eén keer doet Eco Baudolino zich verspreken, natuurlijk juist wanneer hij het over hun minder mooie eigenschappen heeft: (...) i tuoi greculi, cioè scusa i tuoi romani (p. 481); 'jouw Graeculi, of liever – neem me niet kwalijk – jouw Romeinen,' (p. 432).³¹

³¹ Het is niet dat Baudolino nooit het woord 'greculo' in de mond neemt, maar uiteraard gaat hij daarmee zijn Byzantijnse gesprekspartner niet beledigen. De twee vermelde passages waarin Baudolino zich excuseert voor de term, onderlijnen die voorzichtigheid. Ik heb moeten vaststellen dat in de Nederlandse vertaling in een dialoog tussen Baudolino en Coniate het

Het verschil tussen beide personages ligt niet enkel in de inhoud van hun woorden, maar ook in hun taal zelf. De hoveling Niceta Coniate drukt zich uit in een geleerde en plechtige taal, die vaak ontleend is aan de *Χρονική διήγησις* van Nicetas Choniates. Baudolino daarentegen geeft 'un piglio popolare e picaresco', 'een volkse en picareske toon' aan het verhaal.³² Dat wordt al duidelijk vanaf het eerste hoofdstukje waarin Baudolino in zijn eigen taal opschrijft hoe hij Barbarossa heeft ontmoet (p. 5-16/p. 5-13). Af en toe drukt de Noord-Italiaanse boerenzoon zich uit in het dialect van zijn streek (o.a. p. 40/p. 34), maar ook daarnaast zijn er genoeg voorbeelden te vinden van het schelmentaaltje waarin hij zich uitdrukt. Hij beschimpt Zosimo met alle mogelijke scheldwoorden (p. 228-229/p. 203). De rechterhand van keizer Andronicus zag eruit als iemand die 'era pronto ad arrostire la propria madre se gli fosse mancata la carne a tavola' (p. 256); 'zijn eigen moeder zou roosteren als er een keer geen vlees op tafel zou staan' (p. 228). De slappingen van de Byzantijnse wacht waren 'dei cacasotto', 'schijtebroeken', niet 'la gente con le palle dei miei borghigiani', 'mensen met de kloten van mijn dorpsgenoten' (p. 164/p. 147). Zijn dorpsgenoten, samen met Latijnse andere personages als de Genuezen en de Poeta, dragen ook bij tot de 'volkse en picareske toon' van de roman. Eco wou dan ook een roman schrijven over 'popolani e guerrieri tutto sommato assai rozzi, che parlavano in stile quasi dialettale'; 'alles bij elkaar genomen heel grove volksmensen en krijgers die in een bijna dialectische stijl spraken.'³³

De duidelijkste 'clash' tussen het hoge en het lage register in de roman is waarschijnlijk de dialoog tussen Niceta Coniate en Baudolino in de Hagia Sophia (p. 24/p. 20-21). In een zeer verheven taal, gekopieerd uit de *Χρονική διήγησις*, aanroept en bejammert Niceta zijn stad: 'Costantinopoli, madre delle chiese, principessa della religione, guida delle perfette opinioni, nutrice di tutte le scienze, riposo di ogni bellezza' (p. 24); 'Constantinopel, moeder der kerken, prinses van de godsdienst, gids van de volmaakte overtuigingen, voedster van alle wetenschappen, rustplaats van alle schoonheid' (p. 20).³⁴ De taal van Baudolino's antwoord is duidelijk van een ander niveau: 'mi avevano detto che voi greci parlate troppo e di tutto, ma non credevo sino a questo punto. Adesso come adesso la questione è come portare il culo via di qua' (p. 24); 'ze hadden me verteld dat jullie Grieken te veel praten, en over van alles, maar dat het zó

---

oorspronkelijke 'voi greci' 'jullie Graeculi' wordt, iets wat Baudolino nooit zomaar tegen Coniate zou zeggen (p. 46/p. 39).

³² Eco, *Come scrivo*, p. 343-344; Eco, *Hoe ik schrijf*, p. 319.

³³ Eco, *Come scrivo*, p. 344; Eco, *Hoe schrijf ik*, p. 319.

³⁴ In de *Χρονική διήγησις* staat te lezen: ἐκκλησιῶν γαλουχέ, πίστεως ἀρχηγέ, ὀρθοδοξίας ποδηγέ, λόγων μέλημα, καλοῦ παντός ἐνδιαίτημα (NC 576, 2-3).

erg was... We moeten nu eerst zorgen dat we hier als de donder weggkomen' (p. 21).

Toch heeft Baudolino twee zielen in een borst: hij is immers ook een geleerd man. Hij had aan het hof van Barbarossa les gekregen van Ottone en later meer dan tien jaar in Parijs gestudeerd. Hij schreef er smachtende liefdesbrieven, gedichten voor zijn inspiratieloze vriend il Poeta en stelt samen met zijn vrienden de brief van Prete Giovanni op. Na een mooie beschrijving van Barbarossa's bruid, beschrijft Niceta hoe Baudolino beide registers beheerst:

Niceta guardava il suo leonino interlocutore, ne apprezzava la delicatezza delle espressioni, la contenuta retorica in un greco quasi letterario, e si chiedeva a che razza di creatura si trovasse di fronte, capace di usare la lingua dei bifolchi quando parlava di paesani, e quella dei re quando parlava di monarchi. (p. 54-55)

Nicetas bekeek zijn leeuwachtige gespreksgeenoot ; hij waardeerde de fijngevoeligheid van diens woorden, zijn ingehouden retoriek in bijna literair Grieks, en vroeg zich af wat voor een mens hij in godesnaam tegenover zich had, iemand die in staat was de taal van het platteland te spreken als hij het over boeren had, en die van koningen als hij het over monarchen had.

(p. 48)

Niceta slaagt er niet in Baudolino te doorgronden:

Avrà un'anima, questo personaggio che sa piegare il proprio racconto a esprimere anime diverse? E se ha anime diverse, per bocca di quale, parlando, mi dirà mai la verità? (p. 55)

Zou hij een ziel hebben, deze man die zijn eigen verhaal weet te plooiën om uiting te geven aan verschillende zielen? En als hij verschillende zielen heeft, uit naam van welke zal hij dan spreken als hij me ooit de waarheid vertelt? (p.48)

***

Is *Baudolino* wel te doorgronden? Net zoals het hoofdpersonage verschillende zielen heeft, is de roman een veelheid van thema's, stijlen, genres en leesniveaus. Ik heb mij hier voor de lectuur van *Baudolino* laten leiden door een van Eco's bronnen, de *Χρονική διήγησις* van Nicetas Choniates. De vergelijking van deze beide teksten legde bloot hoe Eco speelt met de inhoud van het historiografisch werk. De roman lijkt te suggereren dat Niceta Baudolino uit zijn werk heeft geschrapt, maar het is natuurlijk Eco die een loopje neemt met het ware relaas van Nicetas Choniates – een goed verborgen maar toch geslaagde knipooog in een roman waar alles in vraag kan gesteld worden. Bovendien is de

oosterse Coniate een geslaagde antagonist van de westerse Baudolino in een roman die zich afspeelt tegen de achtergrond van de Vierde Kruistocht, toen Oost en West letterlijk tegenover elkaar stonden. Eco verkondigt steeds in interviews dat het detecteren van de uiteenlopende citaten de laatste zorg moet zijn van zijn lezer – die moet genieten van het verhaal.³⁵ Het andere leesniveau is voer voor pers en critici (vaak zijn 'ideale lezers') maar vooral een eerbetoon aan de literatuur. Zo hebben Nicetas Choniates en zijn *Χρονική διήγησις* een mooi eerbetoon gekregen.

JULIE VAN PETEGHEM

Bibliografie

- M. Angold, *The Byzantine Empire 1025-1204: a political history*, London 1997².
- C. Asdracha, *L'image de l'homme occidental à Byzance : le témoignage de Kinnamos et de Choniates*, BSI 44 (1983), p. 31-40.
- C. Brand, *Byzantium confronts the West 1180-1204*, Cambridge (Mass.) 1968.
- G. de Villehardouin, *Un chevalier à la croisade. Histoire de la conquête de Constantinople, suivi de: De ceux qui se croisèrent et comment le marquis de Montferrat devint leur seigneur, par Robert De Cléry. Texte établi et présenté par Jean Longnon*, Paris 1981.
- U. Eco, *Baudolino*, Milano 2000.
- U. Eco, *Baudolino*, Amsterdam 2000.
- U. Eco, *Casablanca, or, The Clichés are Having a Ball*, in: S. Maasik, J. Solomon (ed.), *Signs of Life in the U.S.A.: Readings on Popular Culture for Writers*, Boston 1994, p. 260-264.
- U. Eco, *Come scrivo*, in: U. Eco, *Sulla letteratura*, Milano 2002, p. 324-359.
- U. Eco, *The Force of Falsity*, in: U. Eco, *Serendipities. Language and Lunacy*, London 1998, p. 1-21.
- U. Eco, *La forza del falso*, in: U. Eco, *Sulla letteratura*, Milano 2002, p. 292-323.
- U. Eco, *Hoe schrijf ik*, in: U. Eco, *Over literatuur*, Amsterdam 2003, p. 301-333.
- U. Eco, *De grenzen van de interpretatie*, Amsterdam 1993.
- U. Eco, *Lector in fabula. De rol van de lezer in narratieve teksten*, Amsterdam 1989.
- U. Eco, *De macht van de vervalsing*, in: U. Eco, *Over literatuur*, Amsterdam 2003, p. 272-300.
- Interview met Umberto Eco van Nico Baert, *De Standaard*, 31/5/2001.
- Interview met Umberto Eco van Inge Lanslots, *Tijd Cultuur*, 30/5/2001.
- Interview met Umberto Eco van Bart Venegeren, *Humo* 22/05/2001.
- R. J. H. Jenkins, *The Byzantine Empire on the Eve of the Crusades*, Londen 1968².
- Kazhdan, *Fisionomia dell'intellettuale: Niceta Coniata*, in: A. Kazhdan, *La produzione intellettuale a Bisanzio. Libri e scrittori in una società colta*, Napoli 1983, p. 91-128.
- H. J. Magoulias, *O City of Byzantium. Annals of Niketas Choniates*, Detroit 1984.

³⁵ O.a. Interview Lanslot.

- R. Maisano (ed.), *Niceta Coniata. Grandezza e catastrofe di Bisanzio (Narrazione cronologica), volume I (libri I-VIII)*, Fondazione Lorenzo Valla, Milano 1994.
- Nicetae Choniatae *Historia*, rec. Ioannes Aloysius van Dieten. Pars prior praefationem et textum continens, Berolini et Novi Eboraci 1975 (CFHB XI/1).
- D. M. Nicol, *The Fourth Crusade and the Greek and Latin Empires, 1204-1261* in: *The Cambridge Medieval History*, Cambridge, 1979³, vol.4, pt.1, p.275-330.
- D. M. Nicol, *Byzantium and Venice*, Cambridge/New York/New Rochelle/Melbourne/Sydney 1988.
- G. Ostrogorsky, *Storia dell'impero bizantino*, Torino 1993².
- J. P. Rondas, *Baudolino in fabula: een spel met genres*, Fresco. Cultureel jaarboek Klara 2000-2001, p. 11-35.
- K. M. Setton (ed.), *A History of the Crusades. 2: The Later crusades, 1189-1311*, Philadelphia 1962, p. 123-187.
- G. Stadtmüller, *Zur Biographie des Niketas Choniates (um 1150- um 1214)*, BF 1 (1966), p. 321-333.
- F.H. Tinnefeld, *Kategorien der Kaiserkritik in der byzantinischen Historiographie: von Prokop bis Niketas Choniates*, München 1971.
- J.-L. van Dieten, *Erläuterungen zu den Reden und der Briefen nebst einer Biographie*, Berlin 1971 (Supplementa byzantina 2).